

ΜΕ ΤΗ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ISBN 978-960-87073-9-9

11

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ / Κ. Λ. ΖΑΧΟΣ – Ε. Α. ΠΑΥΛΙΔΗΣ – Α. ΤΡΑΝΟΥΛΙΔΗΣ * THE THEATER OF NICOPOLIS / Κ. Λ. ΖΑΧΟΣ – Ε. Α. ΠΑΥΛΙΔΗΣ – Α. ΤΡΑΝΟΥΛΙΔΗΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
Διεύθυνση Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης

MINISTRY OF CULTURE & SPORTS
Directorate of Prehistoric & Classical Antiquities
Scientific Committee of Nicopolis

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Λ. ΖΑΧΟΣ – ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Α. ΠΑΥΛΙΔΗΣ –
ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΤΡΑΝΟΥΛΙΔΗΣ

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ THE THEATER OF NICOPOLIS

ΑΘΗΝΑ 2015 ATHENS

Μνημεία της Νικόπολης 11
Monuments of Nicopolis 11

Εικονική αναπαράσταση της ρωμαϊκής Νικόπολης, άποψη από ΝΑ

Virtual reconstruction of Roman Nicopolis, view from the SE

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ / TOPOGRAPHIC MAP OF NICOPOLIS

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
Διεύθυνση Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης

MINISTRY OF CULTURE & SPORTS
Directorate of Prehistoric & Classical Antiquities
Scientific Committee of Nicopolis

**ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Λ. ΖΑΧΟΣ – ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Α. ΠΑΥΛΙΔΗΣ –
ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΤΡΑΝΟΥΛΙΔΗΣ**

**KONSTANTINOS L. ZACHOS – EVANGELOS A. PAVLIDIS –
ACHILLEAS TRANOYLIDIS**

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ THE THEATER OF NICOPOLIS

**ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ 11
MONUMENTS OF NICOPOLIS 11**

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
Διεύθυνση Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης

Το έργο «Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μεγάλου Θεάτρου Νικόπολης (Α' φάση)»
και η παρούσα έκδοση συγχρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης και από εθνικούς
πόρους, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα» (ΕΣΠΑ 2007-2013)

MINISTRY OF CULTURE & SPORTS
Directorate of Prehistoric & Classical Antiquities
Scientific Committee of Nicopolis

The project "Protection, Conservation and Restoration of the Great Theater of Nicopolis (Phase 1)" and this
publication are co-funded by the European Regional Development Fund and Greek national funding within the
framework of the European Program "Competitiveness and Entrepreneurship" (NSRF 2007-2013)

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ - ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΑΘΗΝΑ 2015 ATHENS

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ / PUBLICATION CONTRIBUTORS

Συντονισμός - γενική εποπτεία / Coordination - supervision

Ευγενία Χαλκιά / Eugenia Chalkia

Επιστημονική επιμέλεια / Scientific editor

Κωνσταντίνος Λ. Ζάχος / Konstantinos L. Zachos

Επιμέλεια έκδοσης / Publication editor

Νεκτάριος-Πέτρος Γιούτσος, Μαρία Καραμπά / Nektarios-Petros Yioutsos, Maria Karampa

Κείμενο / Text

Κωνσταντίνος Λ. Ζάχος, Ευάγγελος Α. Παυλίδης, Αχιλλέας Τρανουλίδης /
Konstantinos L. Zachos, Evangelos A. Pavlidis, Achilleas Tranoulidis

Φωτογραφίες / Photos

Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης (Φωτογράφοι: Σπύρος Βαγγελάκης, Νικόλαος Στουρνάρας, †Χρυσόστομος Φουντής) / Scientific Committee of Nicopolis (Photographers: Spyros Vangelakis, Nikolaos Stournaras, †Chrysostomos Fountis)

Αρχείο Κωνσταντίνου Λ. Ζάχου / Archive of Konstantinos L. Zachos

Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας / Ephorate of Antiquities of Preveza

Ίδρυμα «Ακτία Νικόπολης» / "Actia Nicopolis" Foundation

Σχέδια / Drawings

Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης (Ελένη-Αθηνά Αγγέλη, Χρυσάνθη Ιωακειμίδου, Θεόδωρος Λάμπρου, Λεωνίδας Λεοντάρης, Βασιλική Μωραΐτη, Αχιλλέας Τρανουλίδης) /
Scientific Committee of Nicopolis (Eleni-Athina Angeli, Chrisanthi Ioakeimidou, Theodoros Lamprou, Leonidas Leontaris, Vasiliki Moraiti, Achilleas Tranoulidis)

Τρισδιάστατες αναπαραστάσεις / Three-dimensional reconstructions

Φώτης Τσακμάκης / Fotis Tsakmakis

Αγγλική μετάφραση / English translation

Dr. Deborah Brown Kazazis

Επιμέλεια ελληνικού κειμένου / Editing of the Greek text

Μιμικά Γιαννοπούλου / Mimika Giannopoulou

Σχεδιασμός-Εκτύπωση/ Layout-design-Printing

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ολοκληρωμένη Έντυπη Επικοινωνία Α.Ε. /

PAPADOPOULOS Full Printed Communication S.A.

Απαγορεύεται η μερική ή ολική ανατύπωση είτε η καθ' οιονδήποτε τρόπον αναπαραγωγή του βιβλίου χωρίς την έγγραφη άδεια των συγγραφέων.

The reproduction of this book by any means in whole or in part is forbidden without the express written permission of the authors.

© Copyright

ΔΙΠΚΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ

DPCA - SCIENTIFIC COMMITTEE OF NICOPOLIS

ISBN 978-960-87073-9-9

Το Θέατρο της Νικόπολης. Εικονική αναπαράσταση, άποψη από Α

The Theater of Nicopolis. Virtual reconstruction, view from the E

Η ενασχόληση της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης με το Θέατρο άρχισε σχετικά αργά, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα μνημεία, ρωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά, η προστασία και ανάδειξη των οποίων είχε ενταχθεί στο πρόγραμμα της Επιτροπής από τις αρχές του 2000. Και αυτό γιατί το επιβλητικό μνημείο, που δεσπόζει στην περιοχή του «έν ἄλσει προαστείου» της Νικόπολης και το οποίο μαζί με το γειτονικό του Στάδιο και το Γυμνάσιο αποτέλεσε μέρος του οικοδομικού προγράμματος του Αυγούστου στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης των αγώνων των Ακτίων, παρουσίαζε πολλά και δυσεπίλυτα προβλήματα. Η μεγάλη έκταση του κτίσματος, οι εξειδικευμένες και δαπανηρές μελέτες που απαιτούνταν για το ξεκίνημα των εργασιών συντήρησης και αποκατάστασής του, κάθε άλλο παρά ενθαρρυντικά στοιχεία υπήρξαν για την ένταξή του στα προγράμματα του ΕΣΠΑ.

Οι έως τότε επεμβάσεις της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, μέσω της Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων, οι οποίες ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1960 και συνεχίστηκαν έως και την τελευταία δεκαετία, αποσκοπούσαν πρωτίστως σε στερεώσεις τμημάτων του Θεάτρου που παρουσίαζαν άμεσο κίνδυνο κατάρρευσης και παράλληλα στην ανασκαφική διερεύνηση και τη σχεδιαστική αποτύπωσή του. Επαληθεύτηκε τότε και συμπληρώθηκε η πρώτη κάτοψη του μνημείου, που είχε πραγματοποιήσει στις αρχές του 19ου αιώνα ο Βρετανός αρχιτέκτονας Τόμας Λέβερτον Ντόναλντσον (Thomas Leverton Donaldson, 1795-1885).

Με τις προκαταρκτικές εργασίες και τη σύνταξη των απαραίτητων, για τις συστηματικές επεμβάσεις μελετών που έγιναν με μέριμνα της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης κατορθώθηκε τελικά, χάρη και στην επιμονή και τις προσπάθειες του τότε προέδρου της Επιστημονικής Επιτροπής Κωνσταντίνου Ζάχου, να ενταχθεί η πρώτη φάση του έργου *Προστασίας συντήρησης, αποκατάστασης και ανάδειξης του Θεάτρου της Νικόπολης* στα προγράμματα του ΕΣΠΑ το 2012. Από τότε και μέχρι τώρα, τέλος του 2015, που ολοκληρώνεται και παραδίδεται το έργο, η εικόνα του μνημείου έχει εμφανώς αλλιάξει. Εκτός από τις συστηματικές στερεώσεις που πραγματοποιήθηκαν σε καίρια σημεία του σκηνικού οικοδομήματος και της περιμετρικής στοάς του Θεάτρου, έχουν έλθει στο φως πολλά νέα στοιχεία με κυριότερο την πρόσφατη αποκάλυψη τεσσάρων σειρών εδωλίων στο κάτω κοίλο και πολύστιχης επιγραφής από ένθετα μεταλλικά γράμματα στο δάπεδο της ορχήστρας. Όλα αυτά είναι προσιτά, μέσω της περιμετρικής διαδρομής περιήγησης, στους επισκέπτες, οι οποίοι μπορούν επίσης να πληροφορούνται, από τις αναλυτικές ενημερωτικές πινακίδες που τοποθετήθηκαν πρόσφατα, για την

The Scientific Committee of Nicopolis began its occupation with the Theater relatively late, in contrast to the other Roman and Early Christian monuments, whose protection and enhancement had been included in the Committee's program in the early 21st century. This was because this impressive monument, which dominates the **"Suburb in the grove"** of Nicopolis and which together with the nearby Stadium and Gymnasium formed part of Augustus's building program within the context of reorganizing the Actian Games, presented many intractable problems. The building's large size and the specialized and costly studies required to begin its conservation and restoration were anything but encouraging for including it in an NSRF program.

Interventions until then by the Archaeological Service through the Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities of Ioannina, which began in the 1960s and continued until the last decade, were aimed first and foremost at consolidating those parts of the Theater in immediate danger of collapse and in parallel at its excavation and architectural drawing. It was then that the first ground plan of the monument, drawn in the early 19th century by the British architect Thomas Leverton Donaldson, was verified and filled out.

With the preliminary work and preparation of the necessary studies for systematic interventions ensured by the Scientific Committee of Nicopolis, thanks to the persistence and efforts of then-President of the Scientific Committee Konstantinos L. Zachos the first phase of the project for the "Protection, conservation, restoration, and enhancement of the Theater of Nicopolis" was ultimately included in the NSRF programs for 2012. From that time to the present (late 2015), when the project was completed and delivered, the image of the monument has visibly changed. In addition to systematic consolidation carried out at key points on the stage building and the perimeter portico of the monument, much new evidence has come to light, above all the recent discovery of four rows of seats in the lower cavea and a multi-line inscription of inlaid metal letters on the orchestra floor. All these are accessible to visitors via the tour route while detailed signs inform them on the history of the monument. By installing information signs in Braille and by issuing a special leaflet in the same script, the Theatre of Nicopolis is also accessible to visually impaired visitors.

It is also worth noting that the actions taken on the monument in the brief interval of work by the Scientific Committee of Nicopolis, including the assignment and preparation

ιστορία του μνημείου. Με την τοποθέτηση πινακίδων εξάλλου σε γραφή Braille, αλλά και με την έκδοση ειδικού φυλλαδίου στην ίδια γραφή, το Θέατρο της Νικόπολης γίνεται προσιτό και σε επισκέπτες με προβλήματα όρασης.

Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, ότι ενέργειες που έγιναν μέσα στο σύντομο διάστημα των εργασιών της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης στο Θέατρο, όπως η ανάθεση και εκπόνηση εξειδικευμένων μελετών (Μελέτη αντιστήριξης του σκηνικού οικοδομήματος και των παρασκηνίων), αλλά και απλούστερες, όπως η τοποθέτηση εργοταξιακού ρεύματος, θα διευκολύνουν ουσιαστικά την περαιτέρω συνέχιση του έργου που ευχόμαστε να ολοκληρωθεί σύντομα.

Πλήθος συντελεστών όλων των ειδικοτήτων συνέβαλαν με συνέπεια, εργατικότητα και αφοσίωση, ο καθένας από την ειδικότητά του, ώστε να παραδοθεί άρτιο το έργο. Τους ευχαριστώ όλους από καρδιάς. Το ίδιο ευχαριστώ και τους συγγραφείς αυτού του τόμου, Κωνσταντίνο Ζάχο, Ευάγγελο Παυλίδη και Αχιλλέα Τρανουλίδη. Ευχαριστώ, επίσης, θερμά τον πρόεδρο της κοινότητας Νικόπολης, Αντώνη Παπαδόπουλο, για τις προσπάθειες και τη μεσολάβησή του, ώστε να μας παραχωρηθεί ο απαραίτητος, για τη διαμόρφωση της διαδρομής επισκεπτών, χώρος γύρω από το Θέατρο.

Ευχαριστώ, επίσης, ιδιαιτέρως τις κ.κ. Νικολέττα Βαλάκου, τέως διευθύντρια και Έλενα Κουντούρη, νυν διευθύντρια της Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων για τη στήριξη και την αρωγή τους, καθώς και τον επικεφαλής του έργου αρχαιολόγο Ευάγγελο Παυλίδη για την ουσιαστική συμβολή του στην ολοκλήρωση των εργασιών.

Τέλος, θερμές ευχαριστίες εκφράζω στον επιστημονικό επιμελητή κ. Κωνσταντίνο Ζάχο και στον υπεύθυνο για το συντονισμό της έκδοσης αρχαιολόγο κ. Νεκτάριο - Πέτρο Γιούτσο.

Ευγενία Χαλκιά
Πρόεδρος Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης

of specialized studies like that for buttressing the stage building and *paraskenia* as well as simpler ones like the installation of power on the worksite, will substantially facilitate the further continuation of the project, which we hope will be completed soon.

A host of contributors from all specialties contributed with consistency, hard work, and dedication, each in his or her own area of expertise, so that the project could be delivered in the best possible condition. My heartfelt thanks go to all of them. I likewise thank the authors of this volume, Konstantinos L. Zachos, Evangelos Pavlidis, and Achilleas Tranoulidis. I also warmly thank the Chairman of the Nicopolis community council, Antonis Papadopoulos, for his efforts and mediation, to grant us permission to use the area around the Theater, in order to shape the footpath for visitors.

Special thanks also go to Nikoletta Valakou, former Director of the Directorate of Prehistoric and Classical Antiquities and current Director Elena Kountouri for their support and assistance, as well as to project leader archaeologist Evangelos Pavlidis for his substantial contribution to completion of the work.

Finally, I express my warm thanks to editor Konstantinos L. Zachos and to Nektarios - Petros Yioutsos, who was responsible for publication coordination.

Eugenia Chalkia
President, Scientific Committee of Nicopolis

Το Θέατρο της Νικόπολης. Άποψη της σκηνής και του κοίλου από βόρεια πριν από τις πρόσφατες εργασίες
The Theater of Nicopolis. View of the skene and cavea from the North before recent enhancement work

Εισαγωγή

Στο ακρωτήριο Άκτιο που βρίσκεται στην είσοδο του Αμβρακικού Κόλπου επί της ακαρνανικής ακτής υπήρχε ιερό αφιερωμένο στον Απόλλωνα, στο οποίο τελούνταν τοπικές εμβέλειας αθλητικοί αγώνες σε ετήσια βάση. Ο Αύγουστος σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τον Απόλλωνα για τη νίκη του στη ναυμαχία, η οποία είχε λάβει χώρα σε κοντινή απόσταση από το ιερό, ανακαίνισε το ναό του θεού, αφιέρωσε στον υπαίθριο χώρο του ιερού δέκα πλοία από αυτά που είχε εγκαταλείψει ο Αντώνιος και αναδιοργάνωσε τους αθλητικούς αγώνες. Τα νέα Άκτια σύντομα απέκτησαν φήμη και εντάχθηκαν στον κύκλο των Πανελλήνιων Αγώνων, την *περίοδο*, στην οποία περιλαμβάνονταν τα Ολύμπια, τα Νέμεα, τα Ίσθμια και τα Πύθια. Η σημαντικότερη, όμως, αλλαγή στην αναδιοργάνωση των αγώνων, υπήρξε η μεταφορά τους από το Άκτιο στη Νικόπολη, την πόλη που έκτισε ο Αύγουστος σε ανάμνηση της νίκης του. Για τη φιλοξενία αποκλειστικά των αγώνων κτίστηκε ένα ιερό αφιερωμένο στον Απόλλωνα. Το ιερό βρισκόταν μέσα σε άλσος στις βόρειες παρυφές της Νικόπολης, κοντά στις ακτές της σημερινής λιμνοθάλασσας Μάζωμα, στο Προάστειο, όπως αναφέρει την περιοχή ο γεωγράφος Στράβωνας (7.7.6), ο οποίος έζησε τους χρόνους του Αυγούστου και πιθανώς επισκέφτη-

Χάρτης της ευρύτερης περιοχής της Νικόπολης και του Ακτίου

Map of the wider region of Nicopolis and Actium

Introduction

There was a sanctuary dedicated to Apollo on the promontory of Actium at the entrance to the Ambracian Gulf on the Acarnanian coast, where athletic games of local scope were held annually. In gratitude to Apollo for his victory in the naval battle, which had taken place near the sanctuary, Augustus renovated the god's temple, dedicated ten ships abandoned by Antony in the open sanctuary area, and reorganized the athletic games. The new Actian Games soon gained repute and were included in the cycle of Panhellenic games, the *periodos*, in addition to the Olympic, Nemean, Isthmian, and Pythian Games. However, the most important change in the reorganization of the games was their transference from Actium to Nicopolis, the city Augustus built in commemoration of his victory.

A sanctuary dedicated to Apollo was built solely for hosting the games. It was located in a grove on the northern outskirts of Nicopolis near the coast of the modern-day Mazoma lagoon, in the *Proasteion* (Suburb), as the area was called by the geographer Strabo (7.7.6), who lived in the age of Augustus and probably visited Nicopolis while construction of its infrastructure was still underway. The area occupied by the sanctuary was a large one, extending from the plain outside the walls of the city to the sacred hill of Apollo, one of

Εικονική αναπαράσταση των μνημείων του Προαστίου

Virtual reconstruction of the monuments in the area of the Suburb

Αεροφωτογραφία του Σταδίου και του Θεάτρου από ανατολικά

Aerial view of the Stadium and Theater from the E

«Ἡ Νικόπολις, λοιπόν, ανθεί σε πληθυσμό και αναπτύσσεται καθημερινά έχοντας μεγάλη εδαφική επικράτεια και το διάκοσμο από τα λάφυρα της ναυμαχίας, καθώς και το τέμενος που κατασκευάστηκε στο προάστειον αποτελούμενο από δυο μέρη, το ένα μέσα σε άλσος περιείχε γυμνάσιο και στάδιο για την τέλεση των πεντετηρικών αγώνων και το ἄλλο στον υπερκείμενο του ἄλσους ιερό λόφο του Απόλλωνα. Τα Ἄκτια, οι ιεροὶ του Απόλλωνα αγώνες, που ονομάστηκαν ισοθύμιοι, ἐτέθησαν υπό την ἐπιμέλεια των Λακεδαιμονίων. Οι ἄλλοι οικισμοὶ ἐξαρτῶντο ἀπὸ τὴ Νικόπολιν. Καὶ παλαιότερα τελοῦνταν ἀπὸ τους περιοίκους ἀγῶν στεφανίτης πρὸς τιμὴ τοῦ θεοῦ, τώρα, ὁμως, τους τίμησε ἀκόμη περισσότερο ὁ Καῖσαρ»

«ἡ μὲν οὖν Νικόπολις εὐανδρεῖται λαμβάνει καθ' ἡμέραν ἐπίδοσιν, χώραν τε ἔχουσα πολλὴν καὶ τὸν ἐκ τῶν λαφύρων κόσμον, τό τε κατασκευασθὲν τέμενος ἐν τῷ προαστείῳ τὸ μὲν εἰς τὸν ἀγῶνα τὸν πεντετηρικὸν ἐν ἄλσει ἔχοντι γυμνάσιόν τε καὶ στάδιον, τὸ δ' ἐν τῷ ὑπερκειμένῳ τοῦ ἄλσους ἱερῷ λόφῳ τοῦ Ἀπόλλωνος. ἀποδέδεικται δ' ὁ ἀγὼν Ὀλύμπιος, τὰ Ἄκτια, ἱερὸς τοῦ Ἀκτίου Ἀπόλλωνος, τὴν δ' ἐπιμέλειαν ἔχουσιν αὐτοῦ Λακεδαιμόνιοι. αἱ δ' ἄλλαι κατοικίαι περιπόλιοι τῆς Νικοπόλεως εἰσιν. ἦγετο δὲ καὶ πρότερον τὰ Ἄκτια τῷ θεῷ, στεφανίτης ἀγὼν, ὑπὸ τῶν περιοίκων· νυνὶ δ' ἐντιμότερον ἐποίησεν ὁ Καῖσαρ» (Στράβων 7.7.6)

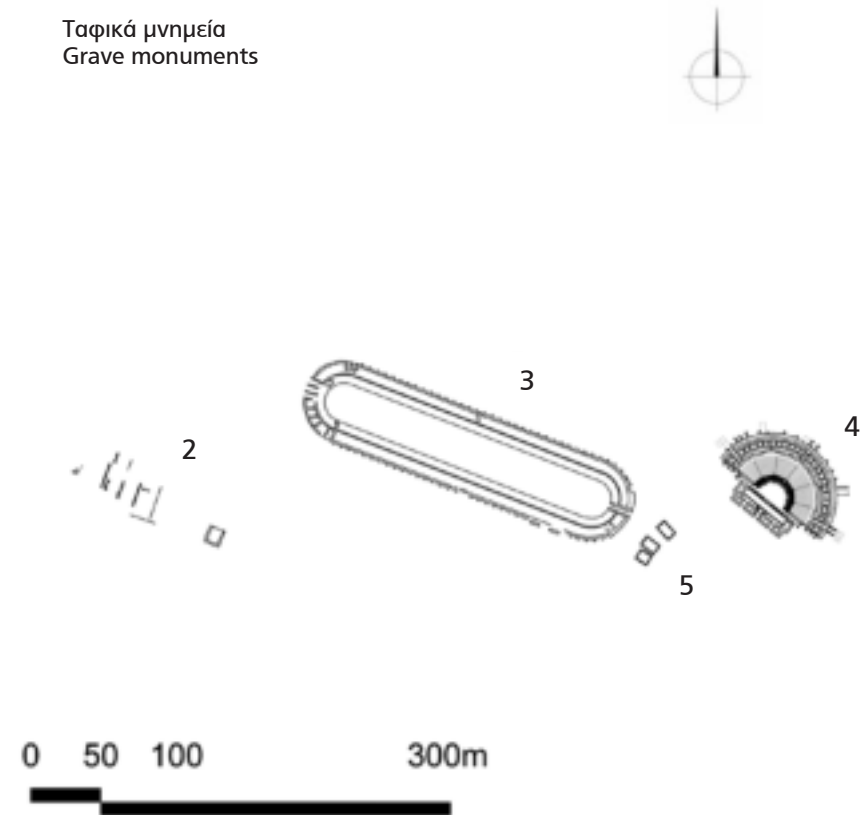
"Nicomolis is populous, and its numbers are increasing daily, since it has not only a considerable territory and the adornment taken from the spoils of the battle, but also, in its suburbs, the thoroughly equipped sacred precinct – one part of it being in a sacred grove that contains a gymnasium and a stadium for the celebration of the quinquennial games, the other part being on the hill that is sacred to Apollo and lies above the grove. These games – the Actia, sacred to Actian Apollo – have been designated as Olympian, and they are superintended by the Lacedaemonians. The other settlements are dependencies of Nicopolis. In earlier times also the Actian Games were wont to be celebrated in honor of the god by the inhabitants of the surrounding country – games in which the prize was a wreath – but at the present time they have been set in greater honor by Caesar" (Strabo 7.7.6)

κε τη Νικόπολη, όταν ακόμη οι εργασίες της κατασκευής των έργων υποδομής ήταν σε εξέλιξη. Η έκταση που κατελάμβανε το ιερό ήταν μεγάλη, από την πεδινή περιοχή έξω από τα τείχη της πόλης έως επάνω στον ιερό λόφο του Απολλωνά, έναν από τους λόφους της λοφοσειράς του Μιχαλιτσίου, η οποία οριοθετεί προς τα βόρεια την πεδιάδα της Νικόπολης. Στο λόφο αυτό που είχε στήσει το στρατηγείο του ο Αύγουστος πριν από την τελική σύγκρουση στο Άκτιο, έκτισε αργότερα το Τρόπαιο της νίκης του. Το πομπώδες μνημείο που πρόβαλλε πάνω στο λόφο και ήταν ορατό από μεγάλη απόσταση, συνδύαζε το μόνιμο Τρόπαιο, δηλαδή το κτίσμα στο οποίο ανηρτώντο τα όπλα του εχθρού, στην προκειμένη περίπτωση ορειχάλκινα έμβολα του στόλου του Αντωνίου, και το χώρο λατρείας, εφόσον στο ανώτερο άνηθο του συγκροτήματος, πάνω από την πρόσοψη με τα αναρτημένα έμβολα, υπήρχε μνημειώδης βωμός.

Στις υπώρειες του λόφου και στην πεδινή έκταση νοτιότερα, εντοπίζονται τα ερείπια του Γυμνασίου, του Σταδίου και του Θεάτρου, απαραίτητων οικοδομημάτων για την προετοιμασία και τέλεση των αγώνων. Ανήκουν στα πρώτα κτίσματα που ανεγέρθηκαν στην περιοχή και εντάσσονται στο οικοδομικό πρόγραμμα του Αυγούστου. Στο τέμενος, εκτός από τα παραπάνω κοσμικά κτίρια και το Τρόπαιο - υπαίθριο ιερό, θα πρέπει να υπήρχαν και άλλα κοσμικά και θρησκευτικά κτίσματα, τα οποία δεν έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ύπαρξη στην περιοχή, ανάμεσα στο Στάδιο και στο Θέατρο και κοντά στο Γυμνάσιο, πολυτελών ταφικών μνημείων. Τα κτίσματα αυτά, λόγω της θέσης τους εκτός των οργανωμένων νεκροταφείων της πόλης, συμπεραίνεται ότι ανήκαν σε επιφανείς αξιωματούχους που ήταν επιφορτισμένοι με την οργάνωση των αγώνων ή και πιθανώς σε φημισμένους αθλητές.

Το συγκρότημα του Γυμνασίου, στο οποίο πραγματοποιήθηκαν μικρής έκτασης ανασκαφικές έρευνες, κατελάμβανε πολλή τετραγωνικά μέτρα, όπως διαπιστώνεται από τη διασπορά των ερειπίων δυτικά του Σταδίου. Το Γυμνάσιο θα περιελάμβανε τον ξυστό, στεγασμένο χώρο, μήκους ενός σταδίου (περίπου 190μ.), για την προπόνηση στο τρέξιμο των αθλητών, όταν οι καιρικές συνθήκες δεν επέτρεπαν την προπόνηση στην ύπαιθρο, την παλαίστρα για την προπόνηση στην πάλη, αίθουσες διαλέξεων και λουτρά. Τοιχοποιίες που ανήκουν κατά πάσα πιθανότητα στα λουτρά, διακρίνονται στο δυτικό τμήμα των ερειπίων του Γυμνασίου. Σε εκτεταμένο συγκρότημα λουτρών ανήκουν και τα ερείπια που προβάλλουν αρκετά μέτρα νοτιότερα στην πεδινή έκταση, κοντά στη Βόρεια Νεκρόπολη. Πρόκειται για τις Βόρειες Θέρμες, οι οποίες εντάσσονται στα οικοδομήματα του Προαστείου και συνδέονται με την εξυπηρέτηση των επι-

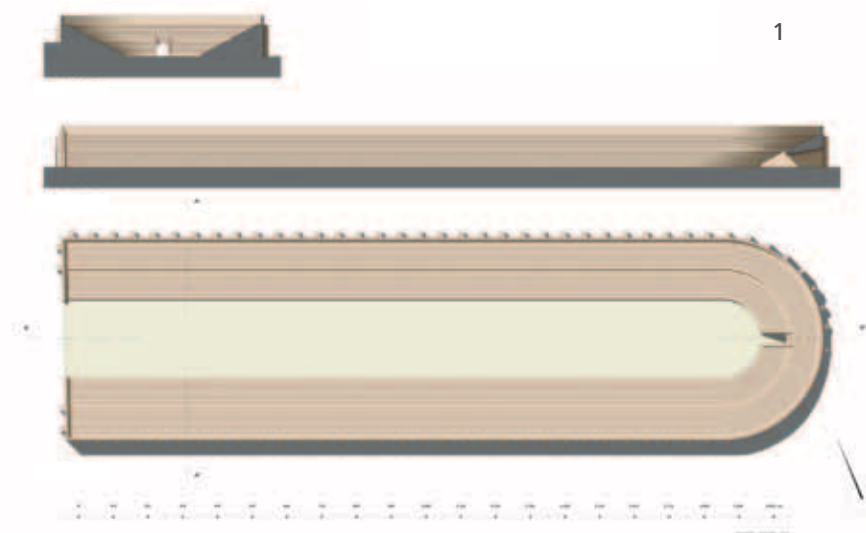
- 1 Τρόπαιο νίκης Ακτίου
Actium trophy
- 2 Γυμνάσιο
Gymnasium
- 3 Στάδιο
Stadium
- 4 Θέατρο
Theater
- 5 Ταφικά μνημεία
Grave monuments

the hills in the Michalitsi range, which bordered the plain of Nicopolis on the north. On this hill, where Augustus had set up his headquarters before the final encounter at Actium, he later built his Trophy. The grandiose monument, which stood on the hill and was visible from a great distance, combined the permanent Trophy, i.e. the building on which the enemy's weapons were hung –in this case, bronze rams from Antony's fleet– and the cult site, since there was a monumental altar on the upper terrace of the complex above the façade with suspended naval rams.

*Κάτοψη των
μνημείων της
περιοχής του
Προαστείου*

*Ground plan of the
monuments in the
area of the Suburb*

Σχεδιαστική
αναπαράσταση
της πρώτης (1) και
δεύτερης (2) οικο-
δομικής φάσης του
Σταδίου

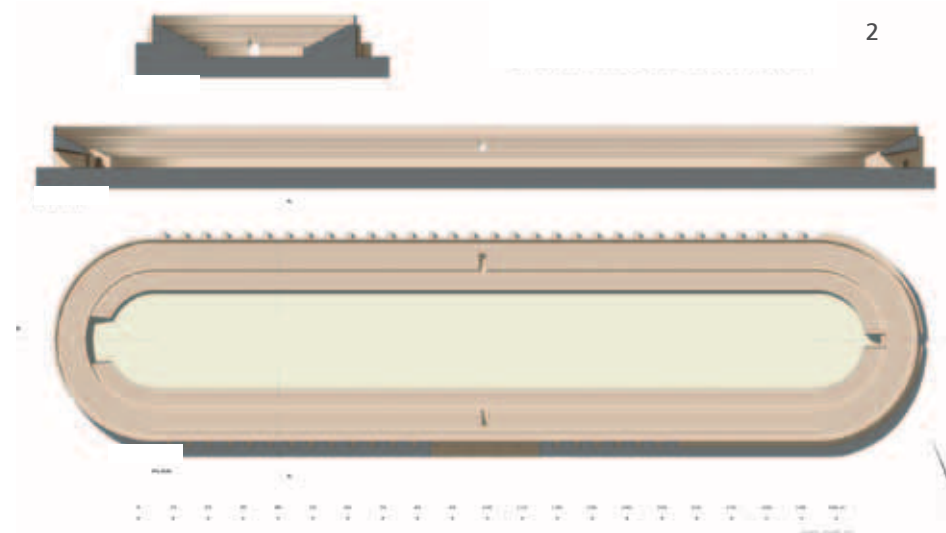
Graphic
reconstruction
of the first (1)
and second (2)
building phases of
the Stadium

σκεπτών κατά την τέληση των αγώνων, αλλήλ και των κατοίκων της πόλης καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.

Στο Στάδιο η αρχαιολογική έρευνα διέκρινε δύο κύριες οικοδομικές φάσεις. Κατά την πρώτη οικοδομική φάση της εποχής του Αυγούστου, το Στάδιο είχε πεταλοειδή κάτοψη, με προσανατολισμό Α-Δ κατά το διαμήκη άξονά του. Στον άξονα της σφενδόνης υπήρχε θολωτή υπόγεια δίοδος, η οποία οδηγούσε στο στίβο. Στα τέλη του 1ου / αρχές του 2ου αι. μ.Χ., προστέθηκε δεύτερη σφενδόνη στη δυτική απόληξη του πρώτου Σταδίου, η οποία προσέδωσε στο κτίσμα τη χαρακτηριστική κάτοψη, για την οποία εντάσσεται από την σύγχρονη έρευνα σε μια μικρή ομάδα σταδίων της Μ. Ασίας. Τα στάδια αυτά, στα οποία περιλαμβάνεται και το Στάδιο της Αφροδισιάδας, λόγω του σχήματός τους χαρακτηρίζονται ως στάδια-αμφιθέατρα. Στη δυτική σφενδόνη του Σταδίου υπήρχε τριπλή θολωτή υπόγεια δίοδος, η κύρια είσοδος του Σταδίου, η οποία οδηγούσε στο στίβο. Κατά την δεύτερη οικοδομική φάση περιμετρικά του στίβου κατασκευάστηκε υψηλό πόδιο. Προφανώς, στο νέο Στάδιο τελούνταν τα προσφιλή στους Ρωμαίους αθλήματα των μονομαχιών και των θηριομαχιών, τα οποία δεν περιλαμβάνονταν στο πρόγραμμα των Ακτίων.

Σε μικρή απόσταση βορειοανατολικά του Σταδίου, βρίσκεται το Θέατρο, τα εντυπωσιακά σε μέγεθος ερείπια του οποίου κυριαρχούν στο φυσικό τοπίο της περιοχής. Το μνημείο με προσανατολισμό ΒΑ-ΝΔ ως προς τον άξονα συμμετρίας του, είναι κτισμένο στις υπώρειες του ιερού λόφου.

Στην παράγραφο των *Γεωγραφικών* του Στράβωνα (7.7.6) όπου εν συντομία περιγράφεται το τέμενος των Ακτίων, δεν μνημο-

The ruins of the Gymnasium, Stadium, and Theater, all required for the preparation and hosting of the games, have been identified at the foot of the hill and in the plain further south. These were among the first buildings erected in the area and were part of the Augustan building program. In the sacred precinct, in addition to the above secular buildings and the Trophy – outdoor sanctuary, there must have been other secular and cult buildings which have yet to be identified. The presence of luxurious funerary monuments between the Stadium and Theater and near the Gymnasium is particularly interesting. By virtue of their location outside the city's organized cemeteries, these buildings are believed to have belonged to prominent officials charged with the responsibility for organizing the games, and perhaps to renowned athletes.

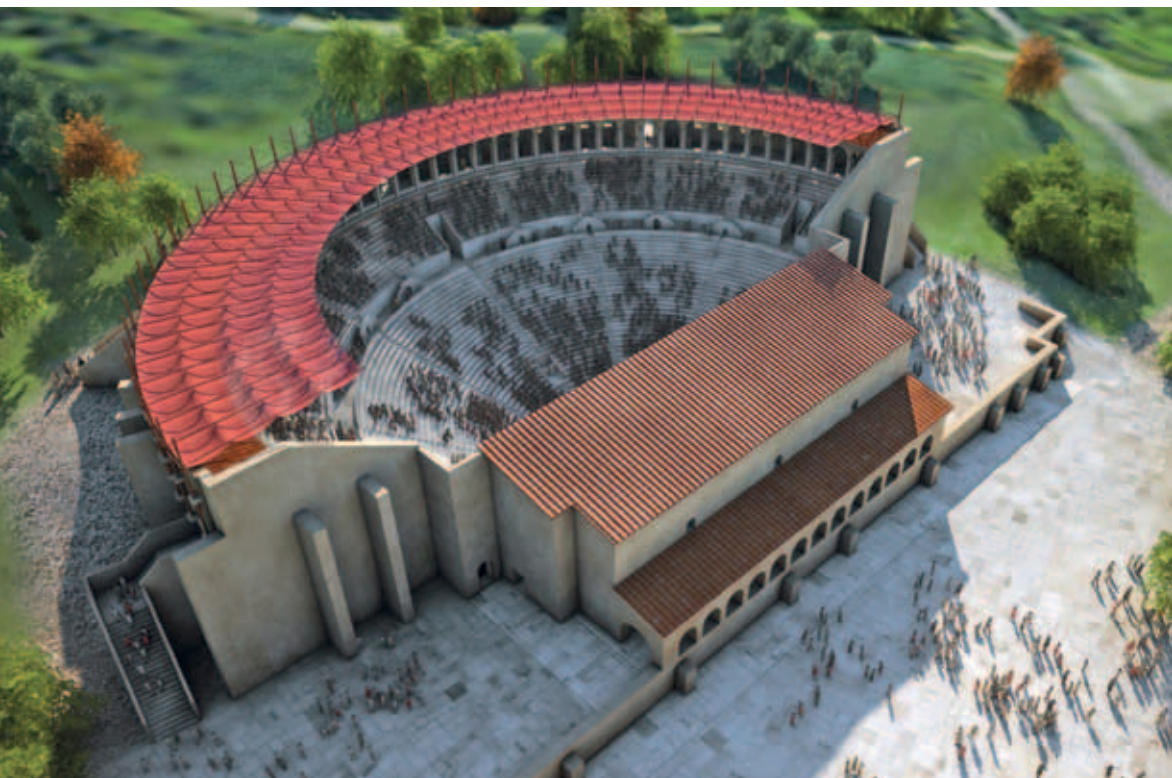
The Gymnasium complex, where small-scale excavations have been conducted, occupied many square meters, as evidenced by the dispersion of ruins west of the Stadium. It would have included the *xystos* (a covered space with a length of one stade [about 190m.] for athletes to run when weather conditions did not permit training outdoors), the *palaestra* for training in wrestling, lecture halls, and baths. Walls that most likely belonged to the baths are visible in the western section of the ruins of the Gymnasium. The ruins which appear some meters further south in the plain near the North Cemetery also belonged to the bath complex. These are the North Baths (*thermae*), which belonged to the buildings of the *Proasteion* and were associated with

Το Θέατρο της Νικόπολης. Εικονική αναπαράσταση, άποψη από ΝΔ

The Theater of Nicopolis. Virtual reconstruction, view from the SW

νεύεται το Θέατρο, ενώ αναφέρονται το Γυμνάσιο και το Στάδιο. Η αρχαιολογική έρευνα, ωστόσο, εντάσσει το μνημείο στο οικοδομικό πρόγραμμα του Αυγούστου, μαζί με το Τρόπαιο της νίκης του Ακτίου, το Γυμνάσιο, το Στάδιο και τα τείχη, στα οποία εφαρμόστηκαν συγκεκριμένες μέθοδοι και υλικά δομής. Η ολοκλήρωση της ανέγερσης του Γυμνασίου και του Σταδίου, ως απαραίτητων κτισμάτων για τη διεξαγωγή των γυμνικών αγώνων στα πρώτα Άκτια, φαίνεται πως αποτέλεσε προτεραιότητα κατά την υλοποίηση του προγράμματος. Στη συνέχεια θα ακολούθησε η ολοκλήρωση της ανέγερσης του Θεάτρου, στο οποίο τελούνταν οι μουσικοί αγώνες.

Το Θέατρο της Νικόπολης ως αρχιτεκτονική σύνθεση παρουσιάζει όλα εκείνα τα επί μέρους μορφολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία το εντάσσουν στον τύπο των ρωμαϊκών θεάτρων.

serving visitors when the games were in progress, as well as residents of the city throughout the year.

Excavation has distinguished two main building phases in the Stadium. During the first, Augustan-era phase, the Stadium had a horseshoe-shaped ground plan, with an E-W orientation along its longitudinal axis. Along the axis of the *sphendone* there was a vaulted underground passage which led to the track. In the late 1st/early 2nd century, a second *sphendone* was added to the western end of the first Stadium, which gave the building the characteristic ground plan for which contemporary research has included it among a small group of stadiums in Asia Minor. Due to their shape, these stadiums (which include that of Aphrodisias) are characterized as “stadiums-amphitheaters”. The western *sphendone* had a triple vaulted underground passage—the Stadium’s main entrance—leading to the track. In the second building phase, a high podium was constructed around the circumference of the track. Apparently gladiatorial contests and *venationes*, both popular sports among the Romans not included in the program of the Actian Games, were held in the new Stadium.

A short distance northeast of the Stadium was the Theater, whose impressively large ruins dominate the area’s landscape. This monument, which was oriented SE-NW vis-à-vis its symmetrical axis, was built on the slopes of the sacred hill.

There is no reference to the Theater in the paragraph in Strabo’s *Geography* which presents a brief description of the sacred precinct of the Actian Games (7.7.6), although both the Gymnasium and Stadium are mentioned. Excavation evidence, however, includes the Theater in the building program of Augustus evidence along with the Actium Victory Monument (*Tropaion*), Gymnasium, Stadium, and the walls, where specific methods and building materials were employed. In the implementation of the program of the Augustan age, priority appears to have been given to completing the Gymnasium and the Stadium as buildings required for holding the gymnastic contests of the first Actian Games. This would then have been followed by the completion of the Theater, where musical competitions were held.

As an architectural composition, the Theater of Nicopolis presents all the individual morphological characteristics which place it typologically among contemporary Roman theaters.

Αεροφωτογραφίες του Θεάτρου πριν από τις πρόσφατες εργασίες
Aerial views of the Theater before recent enhancement work

Το ρωμαϊκό θέατρο

Ο αριθμός των θεάτρων που οικοδομήθηκαν στην εποχή της εξουσίας του Αυγούστου, η οποία χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα έντονη οικοδομική δραστηριότητα σε ολόκληρη την αυτοκρατορία, είναι εντυπωσιακός. Ο Ρωμαίος αρχιτέκτονας Βιτρούβιος, ο οποίος έζησε στα χρόνια του Αυγούστου, συνέγραψε το εγχειρίδιο αρχιτεκτονικής, *Περί Αρχιτεκτονικής* (*De Architectura*), το οποίο αφιέρωσε, όπως σημειώνει στον πρόλογο του βιβλίου, στον Αύγουστο. Στο σύγγραμμα του Βιτρούβιου περιγράφονται τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του «ιδανικού» θεάτρου κατά τον ρωμαϊκό τρόπο και τα χαρακτηριστικά των ελληνικών θεάτρων σε σύγκριση με τα αντίστοιχα ρωμαϊκά.

Οι κύριες διαφορές μεταξύ των δύο μορφών θεάτρου συνοψίζονται στα εξής: το κοίλο των ελληνικών θεάτρων στηριζόταν πάντοτε απευθείας στο επίπεδο φυσικών ηρανών μετά από ανάλογες σε κάθε περίπτωση αποχωματώσεις και διευθετήσεις του εδάφους. Στα ρωμαϊκά θέατρα, αν και δεν απουσιάζει η στήριξη απευθείας σε φυσικά κεκλιμένα επίπεδα, ιδίως στο κατώτερο τμήμα του κοίλου, εμφανίζεται η καινοτομία της στήριξης του κοίλου σε θολωτές υποδομές, οι οποίες θεμελιωνόνταν σε επίπεδο έδαφος. Η τεχνική αυτή λύση διευκόλυνε την επιλογή της θέσης ανέγερσης των θεάτρων ιδίως στα αστικά κέντρα, εφόσον δεν απαιτούσε πλέον την αναζήτηση φυσικών ηρανών. Η τριμερής διάρθρωση των ελληνικών θεάτρων -σκηνή, ορχήστρα, κοίλο- ενώθηκε σε ένα ενιαίο κτίσμα, ενοποίηση που είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ημικυκλικής ορχήστρας, η οποία δεν αποτελούσε μέρος της σκηνικής δράσης, όπως στο ελληνικό θέατρο. Στην περίμετρο της ορχήστρας, μάλιστα, πάνω σε χαμηλούς αναβαθμούς τοποθετούνταν φορητά καθίσματα για τους επισήμους.

Για τη διευκόλυνση των αναγνώστων του κειμένου και των επισκεπτών του θεάτρου, παρατίθενται οι ονομασίες των επί μέρους χώρων του ρωμαϊκού θεάτρου:

Aditus maximi, οι θολωτοί διάδρομοι που οδηγούσαν στην ορχήστρα. Αντιστοιχούν στις παρόδους του ελληνικού θεάτρου.

Aulaeum, συνήθως στον πληθυντικό *aulaea*, η κουρτίνα (αυλαία). Η κουρτίνα με τη χρήση ανάλογου μηχανισμού έπεφτε μέσα στην αυλαία που υπήρχε πίσω από την πρόσοψη του προσκηνίου, όταν άρχιζε η παράσταση, και ανέβαινε, όταν τέλειωνε. Για αυτό και η έκφραση «*aulaea premuntur*» (Οράτιος, *Επιστολές* 2.1.189), «η αυλαία πέφτει», σήμαινε την έναρξη της παράστασης.

Cavea, το κοίλο. Διαίρεται σε τρεις καθ' ύψος ζώνες, οι οποίες προορίζονταν για χωριστές κατηγορίες θεατών, η κατώτερη (*ima cavea*), η μεσαία (*media cavea*) και η ανώτερη (*summa cavea*). Η *ima cavea* βρισκόταν πλησίον της σκηνής. Η ζώνη αυτή προοριζόταν για τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις. Οι γυναίκες συνήθως αποκλείονταν από αυτή τη ζώνη, αν και σε

The Roman theater

An impressive number of theaters were built during the Augustan age, which was characterized by intense building activity throughout the empire. The Roman architect Vitruvius, who lived during this period, wrote a handbook of architecture, *De Architectura*, which was dedicated to Augustus. In his volume, Vitruvius described the morphological characteristics of the “ideal” theater in the Roman manner and the characteristics of Greek theaters in comparison to corresponding Roman ones.

The main differences between the two forms of theater may be summarized as follows: the auditorium (*cavea*) of Greek theaters always rested directly on natural slopes following corresponding removal of earth and adjustments to the ground level. In Roman theaters, while direct support on natural slopes was present, particularly in the lower section of the auditorium, the innovation of supporting the auditorium on vaulted substructures founded on level ground appeared. This technical solution facilitated the choice of location for erecting theaters, particularly in urban centers, since it was no longer necessary to search out natural slopes. The tripartite arrangement of Greek theaters—stage, orchestra, auditorium (*cavea*)—became united in a single building, a consolidation resulting in the creation of a semicircular orchestra which did not form part of the scenic action as it had in the Greek theater. Movable seats for dignitaries were placed on low steps around the perimeter of the orchestra.

For the convenience of readers of this text and visitors to the Theater, we present here the names of the individual parts of the Roman theater:

Aditus maximi, the vaulted passages leading to the orchestra. They corresponded to the *parodoi* of the Greek theater.

Aulaeum, usually in the plural as *aulaea*, the stage curtain. The curtain, with the use of a corresponding mechanism, fell into the channel behind the façade of the *proscenium* when the performance began and was raised when it finished. For this reason, the expression “*aulaea premuntur*” (Horace, *Epistles* 2.1.189), i.e. “the curtain is lowered”, signified the beginning of the performance.

Cavea, the auditorium. It was divided by height into three zones intended for separate categories of viewers: lower (*ima cavea*), middle (*media cavea*), and upper zone (*summa cavea*). The *ima cavea*, which was near the stage, was intended for the upper classes. Women were normally excluded from this zone, though in some cities of the empire upper-class women were allowed to sit here. The *media cavea*

ορισμένες πόλεις της αυτοκρατορίας επιτρεπόταν να καθίσουν γυναίκες των ανώτερων κοινωνικών τάξεων. Η *media cavea* ήταν συνήθως ανοικτή στον ανδρικό πληθυσμό διάφορων κοινωνικών τάξεων. Στα θέατρα, όμως, που δεν διέθεταν ανώτερη ζώνη επιτρεπόταν να καθίσουν οι γυναίκες, τα παιδιά και οι δούλοι. Η *summa cavea* την οποία διέθεταν τα μεγάλα θέατρα, προοριζόταν για τις γυναίκες και τα παιδιά.

Cunei, τα τριγωνικού σχήματος μέρη του κοίλου. Αντιστοιχούν στις κερκίδες του ελληνικού θεάτρου.

Gradus, τα εδώλια, οι θέσεις των θεατών στο κοίλο.

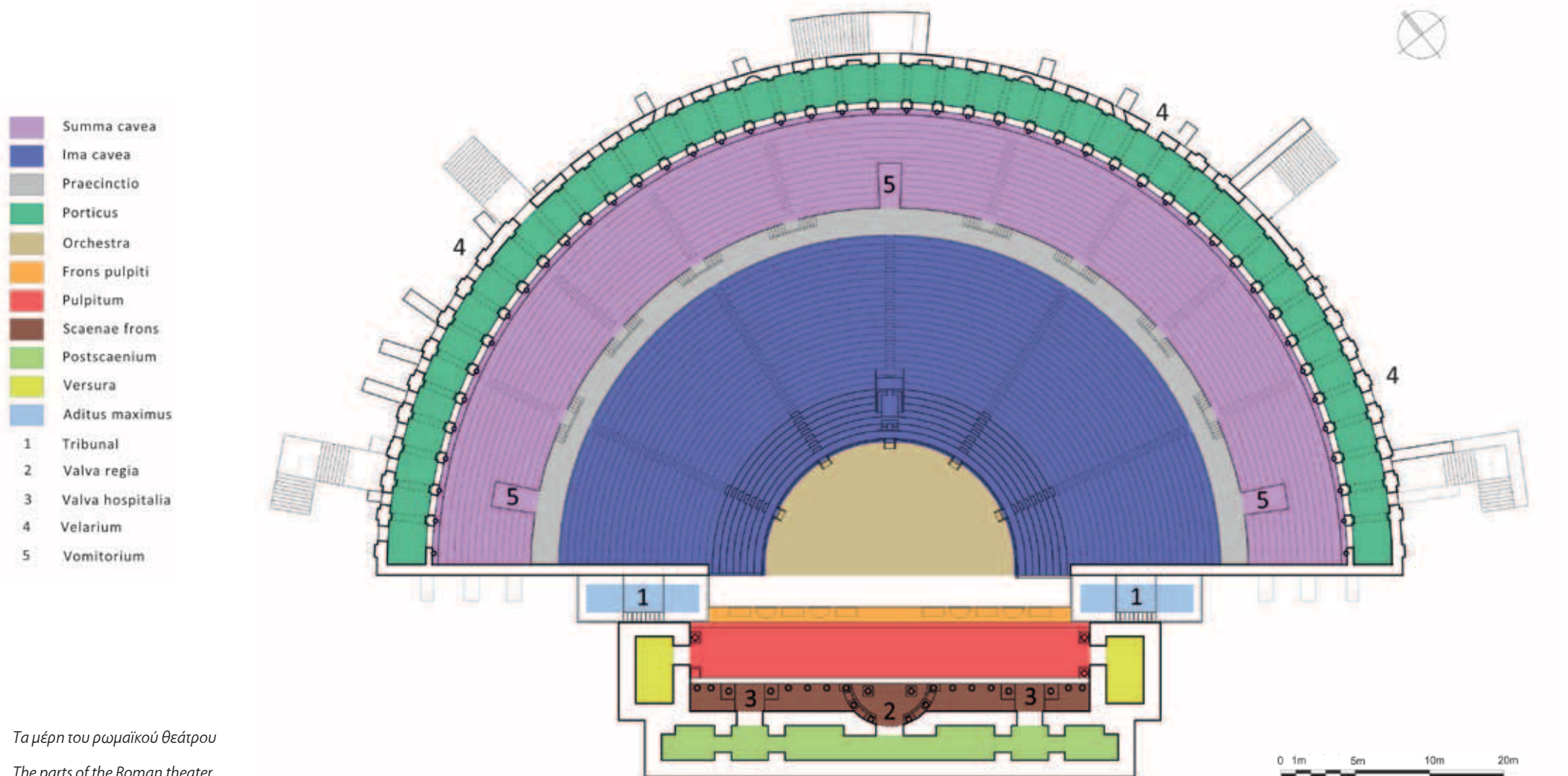
Orchestra, η ορχήστρα. Είχε ημικυκλικό σχήμα, σε αντίθεση με τα ελληνικά θέατρα, όπου είχε κυκλικό.

was normally open to the male population of various social classes. However, in theaters which did not have an upper zone, women, children, and slaves were allowed to sit here. The *summa cavea*, in large theaters, was for women and children.

Cunei, the triangular sections of the auditorium. They corresponded to the *kerkides* in a Greek theater.

Gradus, the seats for spectators in the auditorium.

Orchestra, the orchestra. The orchestra was semicircular in contrast to that of Greek theaters, where it was circular.

Τα μέρη του ρωμαϊκού θεάτρου

The parts of the Roman theater

Parascaenium, τα δωμάτια εκατέρωθεν της πρόσοψης του σκηνικού οικοδομήματος. Επικοινωνούσαν με μεγάλα ανοίγματα (*itinera versurarum*) απευθείας με το προσκήνιο.

Proedria, η προεδρία. Στην καμπύλη πλευρά της ορχήστρας υπήρχαν σειρές με πλινθια έδωλια, στα οποία τοποθετούνταν καθίσματα για τους επισήμους.

Porticus in summa cavea, η περιμετρική στοά μετά από την ανώτερη σειρά των εδωλίων, στην ανώτερη ή τη μεσαία ζώνη του κοίλου, ανάλογα με το θέατρο. Για λόγους ακουστικής του θεάτρου, η απόληξη της στοάς έπρεπε να βρίσκεται στο ίδιο ύψος με την απόληξη του σκηνικού οικοδομήματος.

Porticus post scaenam, πρόκειται για τη στοά πίσω από το σκηνικό οικοδόμημα, στην οποία κατέφευγαν οι θεατές σε περίπτωση βροχής.

Postscaenium, οι χώροι πίσω από τον τοίχο της πρόσοψης της σκηνής.

Praeinctio, ο διάδρομος κυκλοφορίας μεταξύ των ζωνών του κοίλου. Αντιστοιχεί το διάζωμα του ελληνικού θεάτρου.

Proascaenium, το προσκήνιο ή λογείο. Πρόκειται για τον υπερυψωμένο από το επίπεδο της ορχήστρας χώρο, ανάμεσα στην ορχήστρα και στον τοίχο της πρόσοψης της σκηνής (*scaenae frons*), ο οποίος έφερε ξύλινο πάτωμα, πάνω στο οποίο έπαιζαν οι υποκριτές. Κάτω από το δάπεδο του προσκηνίου βρισκόταν υπόγειος χώρος, το υποσκήνιο (*hiposcaenium*).

Pulpitum, το τμήμα του προσκηνίου κοντά στην ορχήστρα. Η πρόσοψη (*frons pulpiti*) έφερε διακοσμητικές κόγχες και κλίμακες που οδηγούσαν από την ορχήστρα στο πάτωμα του προσκηνίου.

Scalaria, οι βαθμίδες που οδηγούσαν στα διάφορα επίπεδα του κοίλου.

Scaenae, το σκηνικό οικοδόμημα. Βρισκόταν σε υπερυψωμένο από την ορχήστρα επίπεδο.

Scaenae frons, πρόκειται για τον μνημειώδη τοίχο που υψωνόταν στο πίσω μέρος του προσκηνίου. Αποτελείτο από έναν ή περισσότερους ορόφους και έφερε πλούσιο αρχιτεκτονικό διάκοσμο από κόγχες και προσόψεις ναϊσκων διάφορων ρυθμών. Τις κόγχες στόλιζαν αγάλματα θεοτήτων ή μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας. Στην απόληξη της πρόσοψης της σκηνής προεξείχε ξύλινη μονόρριχτη στέγη για λόγους ακουστικής και προστασίας του προσκηνίου. Στο ισόγειο του τοίχου υπήρχαν τρεις εισοδοί, από τις οποίες μπαίνόβγαιναν οι υποκριτές.

Tribunal, πλινθ. *tribunalia*, τα υπερυψωμένα επίπεδα πάνω από τις παρόδους (*aditus maximi*) στις απολήξεις του κοίλου. Προορίζονταν ως τιμητικές θέσεις για τους αξιωματούχους.

Valva regia, η κεντρική είσοδος της σκηνής.

Valvae hospitaliae, οι πλαινές εισοδοί της σκηνής.

Vomitoria, οι θολωτοί διάδρομοι εισόδου ή εξόδου από το κοίλο.

Parascaenium, the rooms on either side of the façade of the stage building (*itinera versurarum*). They communicated directly via large openings with the *proascaenium*.

Proedria, the *Prohedria*. On the curved side of the orchestra there were rows of wide steps on which seats for dignitaries were placed.

Porticus in summa cavea, the perimeter portico after the top row of seats in the upper or middle zone of the auditorium, depending on the theater. For reasons related to the theater's acoustics, the termination of the portico needed to be at the same height as that of the stage building.

Porticus post scaenam, the portico behind the stage building where the audience took refuge in case of rain.

Postscaenium, the spaces behind the façade of the stage.

Praeinctio, the corridor for audience circulation between the zones of the auditorium. It corresponded to the *diazoma* in Greek theaters.

Proascaenium, the *proskenion* or *logeion*. This was a raised space above the orchestra and set between it and the façade of the stage (*scaenae frons*), which had a wooden floor on which the actors performed. Below the floor of the *proascaenium* was an underground space, the *hiposcaenium*.

Pulpitum, the part of the *proascaenium* near the orchestra. Its façade (*frons pulpiti*) carried decorative niches and staircases leading from the orchestra to the floor of the *proascaenium*.

Scalaria, the steps leading to the various levels of the auditorium.

Scaenae, the stage building. It was elevated above the level of the orchestra.

Scaenae frons, the monumental wall that rose at the rear of the *proascaenium*. It consisted of one or more floors and carried elaborate decoration consisting of niches and facades of small shrines in various architectural orders. The niches were adorned with statues of deities or members of the imperial family. At the termination of the *scaenae frons*, there was a projecting wooden hip roof for acoustic reasons and for protecting the *proascaenium*.

Tribunal, pl. *tribunalia*, the elevated platforms above the *parodoi* (*aditus maximi*) at the terminations of the auditorium. They provided honorary seating for officials.

Valva regia, the main entrance to the stage building.

Valvae hospitaliae, the side entrances to the stage building.

Vomitoria, the vaulted passageways for entering/exiting the auditorium.

Άποψη του Θεάτρου από ΝΔ, με το Στάδιο σε πρώτο επίπεδο. Σχέδιο με υδατόχρωμα, μελάνι σέπια και γραφίτη από τον Έντουαρντ Λίαρ

View of the Theater from the SW. Drawing in watercolors, sepia ink, and graphite by Edward Lear (1849, Harvard University - Houghton Library)

«Ρομαντική» απεικόνιση του Θεάτρου από ΒΔ του Ιωσήφ, κόμη του Εστουρμέλ (1848, αρχείο Κ.Λ. Ζάχου)

"Romantic" representation of the Theater from the NW by Comte Joseph d'Estourmel (1848, archive of K.L. Zachos)

Το Θέατρο στα κείμενα των περιηγητών

Οι περιγραφές των περιηγητών που επισκέφθηκαν τη Νικόπολη από το 15ο αι. και εξής, με πρώτο τον έμπορο και ουμανιστή Κυριακό ντε Πιτσικόλι από την Αγκώνα (Ciriaco de' Pizziccoli, 1391-1452), που περιηγήθηκε το χώρο κατά τα έτη 1435-1436, αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο στην έρευνα των μνημείων της Νικόπολης, διότι ορισμένοι από αυτούς στις περιγραφές ή τις απεικονίσεις τους παρουσιάζουν στοιχεία που έχουν έκτοτε εξαφανιστεί. Το Θέατρο λόγω της περίοπτης θέσης και της διατήρησης των ερειπίων του σε αξιοθαύμαστο μεγάλο ύψος, προσέληκε το ενδιαφέρον όλων των περιηγητών που επισκέφθηκαν την περιοχή. Στο διάστημα από τα τέλη του 18ου/ αρχές του 19ου αι., ο αριθμός των επισκεπτών που κατέφθασαν στην Ήπειρο πολλαπλασιάστηκε σε εντυπωσιακό βαθμό, λόγω του ενδιαφέροντος των ηγετών της Δύσης για την περιοχή, αλλά και λόγω της περιέργειας των ηθογών και διπλωματών να γνωρίσουν τον θρυλικό Αλή Πάσα των Ιωαννίνων. Όπως σημειώνει ένας από αυτούς που διέμεινε για αρκετό διάστημα στην Ήπειρο, ο Γάλλος Γενικός Πρό-

The descriptions of travelers who visited Nicopolis from the 15th century onward, the first of whom was the merchant-humanist Cyriacus of Ancona (Ciriaco de' Pizziccoli, 1391-1452), who toured the site in 1435-1436, form an important chapter in research on Nicopolis's monuments because some elements that have since disappeared are presented in their descriptions and/or depictions. As a result of its commanding position and the preservation of its ruins to a considerable height, the Theater attracted the attention of all the travelers who visited the region. Between the late 18th and early 19th century, the number of visitors arriving in Epirus increased dramatically due to the interest of Western rulers in the region as well as a desire on the part of scholars and diplomats to become acquainted with the legendary Ali Pasha of Ioannina. As was noted by one traveler who remained for some time in Epirus, the French General Consul to the court of Ali Pasha François Pouqueville (1770-1838), "all the travelers who dis-

The Theater in the texts of travelers

Χαράξεις χρονολογιών και ονομάτων περιηγητών του 18ου αι. σε οπτόπληνθους της σκηνής. Διακρίνεται το όνομα του Λουί-Φρανσουά-Σεμπαστιάν Φωβέλ και η χρονολογία που επισκέφτηκε το χώρο (Louis-François-Sébastien Fauvel, 1780)

Graffiti with the dates and names of 18th century travelers. The name of Louis-François-Sébastien Fauvel and the date he visited the area (1780) are visible

ξενος στην αυλή του Αλή Πασά, Φρανσουά Πουκβίλ (François Pouqueville, 1770-1838), όλοι οι περιηγητές που αποβιβάστηκαν στις ακτές της Ηπείρου επισκέφθηκαν, σχεδίασαν και περιέγραψαν τη Νικόπολη (Voyage de la Grèce, Παρίσι 1826). Τα ονόματα ορισμένων από τους περιηγητές βρίσκονται μέχρι σήμερα χαραγμένα στις πλίνθους της σκηνής του Θεάτρου της Νικόπολης.

Οι πλέον ενδιαφέρουσες από επιστημονική άποψη πληροφορίες για τη Νικόπολη, είναι αυτές που παραδίδονται από τον Βρετανό συνταγματάρχη Ουίλιαμ Μάρτιν Ληκ (William Martin Leake, 1777-1860), ο οποίος επισκέφθηκε τον ερειπίωνα το 1804 και το 1809. Πρόκειται για έναν από τους αξιολογότερους περιηγητές, ο οποίος κατείχε άριστα τις αρχαίες φιλολογικές πηγές και διακρίνεται για την ικανότητα συσχέτισμού της αρχαίας με την σύγχρονη τοπογραφία. Μεταξύ των μνημείων που περιγράφει, όχι ιδιαίτερα

embarked on the shores of Epirus visited, drew, and described Nicopolis" (Voyage de la Grèce, Paris 1826). The names of some of these travelers may still be found carved on the bricks of the scene building of Nicopolis's Theater.

From a scientific standpoint, the most interesting information about Nicopolis is that supplied by the British colonel William Martin Leake (1777-1860), who visited the ruins of the city in 1804 and 1809. Leake was one of the most notable travelers, who had a superb command of the ancient philological sources and was distinguished for his ability to relate ancient and modern topography. Among the monuments Leake described, though not in detail, was the Theater, of which he notes the following:

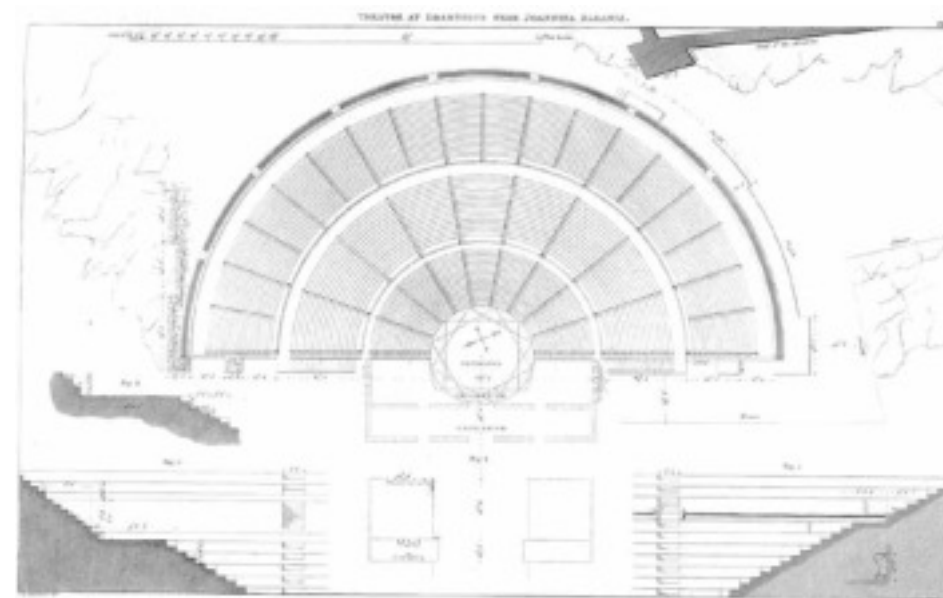
On the side of the last falls of Mikhaltzi (Michalitsi) hill stands the greater theater, sufficiently elevated above the other remains of Nicopolis to be a very conspicuous object. In approaching it from Bughi, the remains of a solid wall occur, resembling that above the Analipsis...

(Travels in Northern Greece, vol. I, London 1835, 190).

He goes on to point out that it was one of the best-preserved of Roman theaters, and remarked on its construction system, i.e., the use of brick versus the Greek construction system, which he considered superior. He also noted that he found fragments of statues from the sculptural decoration of the façade of the stage building on which the remains of the names of Aphrodite and Athena were preserved: ΑΦΡΩ, -ΘΗΝΑΙ.

Κάτοψη του Θεάτρου της Δωδώνης από τον Τόμας Λέβερτον Ντόναλντσον (Thomas Leverton Donaldson, στο J. Stuart, N. Revett, The Antiquities of Athens, τ. IV Λονδίνο 1837, πίν. III)

Ground plan of the Theater of Dodona by Thomas Leverton Donaldson (in J. Stuart and N. Revett, The Antiquities of Athens, vol. IV, London 1837, pl. III)

αναλυτικά, ο Ληκ, περιλαμβάνεται και το Θέατρο, για το οποίο αναφέρει τα εξής:

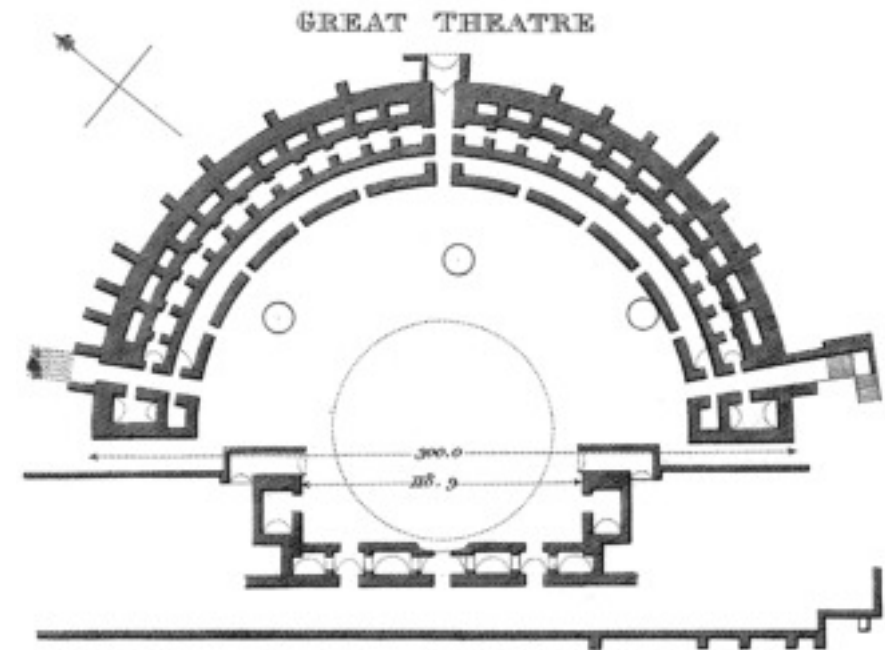
Στην πλευρά των απολήξεων του λόφου Μιχαλίτσι, στέκεται το μεγάλο θέατρο, το οποίο βρίσκεται σε αρκετά υψηλότερο επίπεδο από τα άλλα ερείπια της Νικόπολης και προβάλλεται στην περιοχή. Προσεγγίζοντάς το από το Μπούφι εμφανίζονται τα κατάλοιπα συμπαγούς τείχους, τα οποία μοιάζουν με αυτά στην περιοχή της Ανάληψης... (Travels in Northern Greece, τομ. Ι, Λονδίνο 1835, 190)

Στη συνέχεια επισημαίνει ότι το Θέατρο είναι ένα από τα καλύτερα διατηρούμενα ρωμαϊκά θέατρα και σχολιάζει τον τρόπο δόμησής του, δηλαδή την οπτοπλινθοδομή σε σχέση με τον ελληνικό τρόπο δόμησης, τον οποίο θεωρεί ανώτερο. Επίσης, αναφέρει ότι εντόπισε θραύσματα αγαλμάτων από τη γλυπτική διακόσμηση της πρόσοψης της σκηνής, στα οποία διατηρούνται τα υπολείμματα των ονομάτων της Αφροδίτης και της Αθηνάς: ΑΦΡΩ, -ΘΗΝΑΙ.

Το 1820 ταξίδεψε στην Ήπειρο ο Βρετανός αρχιτέκτονας Τόμας Λέβερτον Ντόναλντσον (Thomas Leverton Donaldson, 1795-1885), ο οποίος επισκέφτηκε τη Δωδώνη και τη Νικόπολη. Ο σπουδαίος αρχιτέκτονας ταύτισε τα ερείπια στο χωριό Δραμεσιού, λίγα χιλιόμετρα νοτιοδυτικά των Ιωαννίνων, με τη Δωδώνη και αποτύπωσε λεπτομερώς το Θέατρό της, στο οποίο πραγματοποίησε μικρή ανασκαφική έρευνα. Τα σχέδια με τις παρατηρήσεις του, δημοσίευσε αργότερα στο συμπληρωματικό τόμο της δεύτερης έκδοσης του περίφημου έργου *Οι Αρχαιότητες των Αθηνών*, των Τζέιμς Στούαρτ και Νικόλας Ρέβετ (James Stuart and Nicholas Revett, *The Antiquities of Athens*, Λονδίνο 1837). Στον Ντόναλντσον οφείλεται το πρώτο τοπογραφικό σχέδιο της Νικόπολης, όπως και η πρώτη αποτύπωση ορισμένων μνημείων, μεταξύ των οποίων και το Θέατρο. Τα σχέδιά του παραχώρησε αργότερα ο Ντόναλντσον στον Ληκ, ο οποίος τα συμπεριέλαβε στο βιβλίο του. Το σχέδιο του Θεάτρου που εκπόνησε ο Ντόναλντσον, διακρίνεται για την αξιόπιστη απόδοση της κάτοψης των ερειπίων, αν και δεν είχε προηγηθεί ανασκαφική έρευνα.

Τον Δεκέμβριο του 1813 επισκέφτηκε τη Νικόπολη ο θεολόγος Τόμας Σμαρτ Χιούζ (Thomas Smart Hughes 1822-1896), συνοδευόμενος από τον αρχιτέκτονα - αρχαιοκάπηλο Τσάρλς Ρόμπερτ Κόκερελ (Charles Robert Cockerell 1788-1863) και τον ευγενή Ρόμπερτ Τάουνλεϊ-Πάρκερ (Robert Townley-Parker 1793-1879). Ο Χιούζ είναι ο πρώτος από τους περιηγητές που αναγνώρισε τις υποδομές για τη στήριξη του συστήματος σκίασης (*velarium*). Εντόπισε, επίσης, τις τρεις ασβεστοκάμινους που υπήρχαν στο κοίλο, τις οποίες λανθασμένα αναγνώρισε ως δεξαμενές νερού για την εξυπηρέτηση των θεατών.

Κωνσταντίνος Λ. Ζάχος

In 1820, the British architect Thomas Leverton Donaldson (1795-1885) traveled to Epirus, visiting Dodona and Nicopolis. This great architect identified the ruins in the village of Drameioi a few kilometers southwest of Ioannina with Dodona and made a detailed architectural drawing of its theater, where he carried out a small-scale excavation. He later published his drawings and observations in the supplementary volume to the second edition of the famous work *The Antiquities of Athens* by James Stuart and Nicholas Revett (London 1837). The first topographic drawing of Nicopolis as well as the first architectural rendering of a number of monuments including the Theater are owed to Donaldson. He later gave his drawings to Leake, who included them in his own book. The drawing of the Theater by Donaldson is distinguished for its reliable depiction of the ground plan of the ruins, even though it was not preceded by excavation.

In December 1813, the theologian Thomas Smart Hughes (1822-1896) visited Nicopolis accompanied by the architect-antiquities smuggler Charles Robert Cockerell (1788-1863) and the nobleman Robert Townley-Parker (1793-1879). Hughes was the first traveler to recognize the infrastructure for supporting the shading system (*velarium*). He also found the three lime kilns in the auditorium, which he incorrectly identified as water reservoirs to serve theatergoers.

Konstantinos L. Zachos

Κάτοψη του Θεάτρου της Νικόπολης από τον Τόμας Λέβερτον Ντόναλντσον (Thomas Leverton Donaldson, στο W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 1, Λονδίνο 1835)

Ground plan of the Theater of Nicopolis by Thomas Leverton Donaldson (in W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, vol. 1, London 1835)

Ιστορία της έρευνας

Οι σημαντικές αναφορές και τα σχέδια των περιηγητών ελάχιστα εμπλουτίστηκαν με νέα δεδομένα έως τη δεκαετία του 1960, όταν πραγματοποιήθηκαν για πρώτη φορά μικρής κλίμακας δοκιμαστικές τομές στη σκηνή του Θεάτρου. Χάλκινα νομίσματα, μεταξύ άλλων ευρημάτων, που προέρχονται από τις τομές αυτές επιβεβαιώνουν τη συνεχή χρήση του μνημείου από τον 1ο αι. π.Χ. έως και τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. Άγαλμα Μούσας που προέρχεται από το Θέατρο, αν και δεν είναι γνωστά τα ακριβή στοιχεία εύρεσής του, πιθανότατα ανήκει στο διάκοσμο της σκηνικής πρόσοψης. Τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 πραγματοποιήθηκαν επείγουσες στερεωτικές εργασίες σε διάφορα τμήματα του μνημείου, τα οποία κινδύνευαν με κατάρρευση. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκε πλήρωση χασμάτων στις αντηρίδες και στον αναλημματικό περιμετρικό τοίχο του κοίλου και συμπλήρωση των κενών στην οροφή του ανατολικού *vomitorium*. Στη δεκαετία του 1990 πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές σε διάφορα σημεία του μνημείου, οι οποίες αποσκοπούσαν στη συλλογή δεδομένων ενόψει της δρομολόγησης τοπογραφικών εργασιών. Κατά τις εργασίες αυτές εντοπίστηκε ο αναλημματικός τοίχος νότια του σκηνικού οικοδομήματος, ο οποίος ήταν ήδη γνωστός από τα σχέδια του Ντόναλντσον. Τα δεδομένα των εργασιών οδήγησαν σε μία πρώτη αποτύπωση της κάτοψης και της τομής του μνημείου.

Λεπτομέρεια της σκηνής πριν από τις εργασίες

Detailed view of the stage building before enhancement work

Άγαλμα Μούσας, πιθανόν Ευτέρπης, από τον γλυπτό διάκοσμο της σκηνής, 2ος αι. μ.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Νικόπολης)

Statue of a Muse, probably Euterpe, from the sculptural decoration of the skene, 2nd c. (Archaeological Museum of Nicopolis)

Το δυτικό
ανάλημμα,
λεπτομέρεια

The western
retaining wall,
detail

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000 κατασκευάστηκε σύστημα αντιστήριξης σε μεγάλο τμήμα του περιμετρικού τοίχου του κοίλου λόγω έντονης απόκλισης από την κατακόρυφο. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν στερεωτικές εργασίες στο σκηνικό οικοδόμημα. Ενόψει των προγραμματιζόμενων μεγάλης κλίμακας επεμβάσεων στο μνημείο πραγματοποιήθηκε, σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Γεω- και Βιο-αρχαιολογίας του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Άμστερνταμ (Institute for Geo- and Bio-archaeology, Vrije Universiteit, Amsterdam) και την ΙΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ειδική μελέτη με τίτλο *Physical, chemical and biological deterioration of the Roman theater in Ancient Nicopolis, Epirus, Greece*, η οποία κατέδειξε ότι η χλωρίδα επιτάχυνε τη διάβρωση των τοικοποιιών του. Στο πλαίσιο αυτών των εργασιών έγιναν και αναλύσεις των κονιαμάτων με δειγματοληψίες από διάφορα σημεία του Θεάτρου.

Η σοβαρά επικίνδυνη κατάσταση διατήρησης του μνημείου και η ανάγκη άμεσης αντιμετώπισης του κινδύνου κατάρρευσης και διάβρωσης τμημάτων του, οδήγησαν στον προγραμματισμό ενός σχεδίου δράσης, που θα απέτρεπε την περαιτέρω επιδείνωση της κατάστασης. Ενόψει της ένταξης του παραπάνω σχεδίου στο πρόγραμμα ΕΣΠΑ συντάχτηκε η μελέτη *Προστασία, συντήρηση και αποκατάσταση του μεγάλου θεάτρου στο εν άλσει προάσκειο της Νικόπολης (Α' Φάση)*. Στη μελέτη προβλέπονταν δράσεις επί του μνημείου, οι οποίες θα οδηγούσαν σε μερική απόδοσή του στο κοινό μετά από τις σχετικές παρεμβάσεις.

Η συστηματική αρχαιολογική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο Θέατρο στο πλαίσιο των παραπάνω έργων έφερε στο φως νέα δεδομένα, που αφορούν στα επιμέρους στοιχεία της μορ-

The important references and drawings by travelers were only minimally enriched with new data until the 1960s, when small-scale excavation trenches were conducted for the first time in the theater's stage building. Among other finds, bronze coins from these trenches confirmed the monument's continuous use from the 1st century BC until the mid-3rd century AD. A statue of a Muse from the Theater lacking evidence of its find spot probably belonged to the decoration of the façade of the stage building. During the 1970s and 1980s, emergency consolidation work was done on various parts of the monument, which were in danger of collapsing. Specifically, gaps in the buttresses and perimeter retaining wall of the auditorium were filled, as were gaps in the ceiling of the east *vomitorium*. During the 1990s, trial trenches were opened at various points in the monument to gather data for launching topographic work. During this work, the retaining wall south of the stage building known from Donaldson's drawings was identified. Data from this project led to the first architectural rendering of the Theater's ground plan and cross section.

Excavation history

Το άνω κοίλο κατά τη διάρκεια των εργασιών

The upper (summa) cavea during recent work

φοιτολογίας του, των υλικών και των μεθόδων δόμησης. Αποκαλύφθηκε σε όλο το μήκος η περιμετρική στοά (*porticus in summa cavea*), η ανωδομή της οποίας βρέθηκε καταπεσμένη σε μεγάλους όγκους, η μελέτη των οποίων, ωστόσο, επιτρέπει την αποκατάσταση της μορφής της (βλ. σχετικό κεφάλαιο). Στο άνω κοίλο (*summa cavea*) αποκαλύφθηκαν οι θολωτές υποδομές, στις οποίες στηρίζονταν τα λίθινα εδώλια (*gradus*). Το δομικό υλικό του άνω κοίλου μαζί με τα εδώλια έγιναν αντικείμενο ληψιασίας και λιθοδόγησης σε μεγάλη έκταση. Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού μετατράπηκε σε ασβέστη, όπως διαπιστώθηκε από τις τρεις ασβεστοκάνιους, που διατηρούνται στο κοίλο. Από τις σειρές των εδωλίων, ύψους 0,35μ. και πλάτους 0,60μ., έχουν διασωθεί συνολικά ένα ακέραιο και είκοσι επτά θραύσματα, από τα οποία μερικά διασώζουν επιγραφές. Οι έρευνες, επίσης, αποκάλυψαν το κλιμακοστάσιο, το οποίο οδηγούσε εξωτερικά στο ανατολικό *vomitorium*. Σημειώνεται δε, ότι την εποχή που επισκέφτηκε το Θέατρο ο Ντόναλντσον ήταν ορατό σε μεγαλύτερο εύρος.

Άποψη από νότια του κλιμακοστασίου που οδηγεί στο ανατολικό *vomitorium*

The staircase leading to the eastern *vomitorium*, view from the S

Ten years ago, an iron framework was constructed to buttress the perimeter wall of the auditorium, due to the wall's pronounced deviation from the vertical. This was followed by consolidation work on the stage building. In view of scheduled large-scale interventions to the monument, a special study entitled "Physical, chemical and biological deterioration of the Roman theater in Ancient Nicopolis, Epirus, Greece" was prepared in a collaboration between the Institute for Geo- and Bio-archaeology, Vrije Universiteit, Amsterdam and the 12th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities, which demonstrated that vegetation was accelerating the erosion of its walls. Within this framework analyses of mortars using samples from various points of the Theater were also carried out.

The seriously-endangered state of the monument and the need to immediately deal with the risk of the collapse and erosion of parts of it led to an action plan to avert its further deterioration. In view of the inclusion of the above plan in an NSRF program, the study "Protection, conservation, and restoration of the great theater in the Proasteion grove of Nicopolis (Phase 1)" was prepared. The study foresaw actions being taken on the monument that would lead to its being turned over in part to the public following the relevant interventions.

Λίθινο ενεπίγραφο εδώλιο κατά τη μεταφορά του

A stone incised seat during its transport

Η πρόσοψη της εισόδου του κεντρικού vomitorium

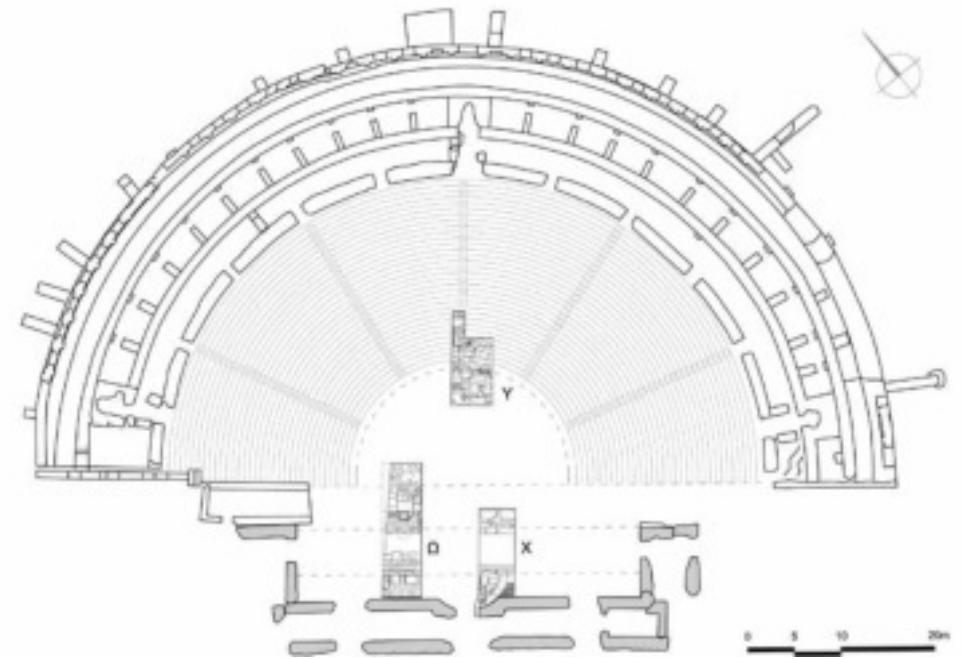
The façade of the entrance to the central vomitorium

Η ανασκαφική έρευνα στην είσοδο του κεντρικού vomitorium αποσαφήνισε τον τρόπο πρόσβασης στην περιμετρική στοά κατά την δεύτερη οικοδομική φάση του μνημείου. Η πρόσοψη της εισόδου στο vomitorium πάνω από το τόξο έφερε πλαίσιο χτισμένο από λίθινες πολύχρωμες ψηφίδες τοποθετημένες δικτυωτά κατά το σύστημα δόμησης *opus reticulatum*. Εντός του θολωτού διαδρόμου βρέθηκε λίθινο κατώφλι (2,00x0,80μ.), το οποίο έφερε κιγκλίδωμα, όπως μαρτυρούν οι τώρμοι υποδοχής στερέωσής του. Οι τοίχοι του διαδρόμου ήταν επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα, το οποίο διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση. Στον ανατολικό δε τοίχο σώζεται τμήμα γραπτής, με ερυθρό χρώμα, επιγραφής (γκράφιτι): *CEPBE[___]/YOYL[___]*.

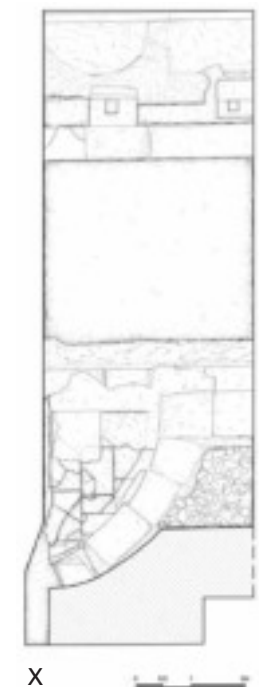
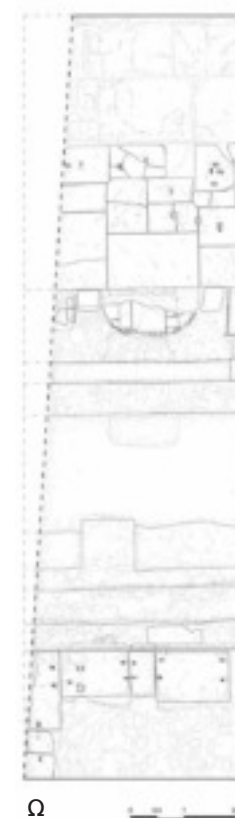
Χαράγματα στον ανατολικό τοίχο του κεντρικού vomitorium

Graffiti on the eastern wall of the central vomitorium

Κάτοψη του Θεάτρου και λεπτομέρειες μετά τις πρόσφατες ανασκαφές

Ground plan of the Theater and details after recent excavations

Η ανασκαφική
τομή Ω στο
προσκήνιο και την
ορχήστρα

The excavation
trench Ω in the
proscenium and
orchestra

Οι ανασκαφές στο σκηνικό οικοδόμημα αποκάλυψαν το προσκήνιο με τις υποδομές του. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν τμήματα από την πρόσοψη του *pulpitum* (*frons pulpiti*), τα οποία έφεραν ορθογώνιες και ημικυκλικές διακοσμητικές κόγχες με πολύχρωμη ορθομαρμάρωση. Επίσης, εντοπίστηκε σε δύο σημεία η αύλακα της αυλαίας (*aulaeum*), ενώ παράλληλα αποκαλύφθηκε η αψιδωτή διαμόρφωση του πόδιου της κεντρικής εισόδου της σκηνής (*valva regia*) και τα κατώφλια των πλαϊνών εισόδων της (*valvae hospitaliae*). Επιπλέον, στο χώρο νότια της σκηνής (*postscaenium*) αποκαλύφθηκε ένας τοίχος αναλημματικού χαρακτήρα, που διαμόρφωνε άνδρηρο, πάνω στο οποίο εδραζόταν κάποιο είδος στωικού προσκτίσματος (*porticus post scaenam*). Καλύπτει δε σε μήκος όλη την πρόσοψη του μνημείου και υποστηρίζεται από αντηρίδες, αρκετές από τις οποίες είχε αποτυπώσει στο σχέδιό του ο Ντόναλντσον. Πρόχειρα κατασκευασμένος ορθογώνιος χώρος, που δεν αποκλείεται να ήταν κατάστημα, εφάπτεται στον παραπάνω τοίχο.

Την εικόνα στο εσωτερικό του Θεάτρου συμπλήρωσαν δοκιμαστικές τομές που πραγματοποιήθηκαν στις εσωτερικές προσόψεις των παρασκηνίων, όπου αποκαλύφθηκαν οι προσβάσεις τους (*itinerae versurarum*), αλλιά και οι παρακείμενες πάροδοι (*aditus maximi*) προς την ορχήστρα. Πάνω από την δυτική πάροδο απο-

Systematic excavation in the Theater within the framework of the above projects brought to light new evidence concerning individual elements of its morphology, construction materials, and building methods. The perimeter portico (*porticus in summa cavea*) was revealed to its full length. Its superstructure was found fallen in large masses, but their study allowed the restoration of its form (see the related chapter below). The vaulted substructures on which the stone seats (*gradus*) in the upper auditorium (*summa cavea*) rested were also uncovered. The building material of the upper auditorium together with the seats had been generally plundered and used as a source of stone. Most of the material was turned into lime, as shown by the three lime kilns preserved in the auditorium. From the rows of seats (height 0.35m., width 0.60m.), a total of one intact seat and twenty-seven fragments have been preserved, some with inscriptions. Excavations also revealed the exterior staircase that led to the east *vomitorium*. We note that during the age when Donaldson visited the Theater, this staircase was visible to a greater width.

Excavation at the entrance to the central *vomitorium* clarified the means by which the perimeter portico was accessed during the second building phase of the monument. The entrance façade to the *vomitorium* carried a frame above the arch built of polychrome stone tesserae set in a reticulated pattern in the *opus reticulatum* system. Inside the vaulted passageway a stone threshold (2.00x0.80m.) was found which carried a railing, as attested by its mounting sockets. The walls of the passage were coated in plaster preserved in very good condition. The east wall preserves part of a graffiti painted in red: *CEPBE[___]/YOY[___]*.

Excavations to the stage building revealed the *proscenium* and its substructure. More specifically, parts of the façade of the *pulpitum* (*frons pulpiti*) with rectangular and semicircular decorative niches with polychrome marble revetments were found. In addition, at two points the curtain channel (*aulaeum*) was identified, as were the apsidal configuration of the podium of the central entrance to the stage (*valva regia*) and the thresholds of its side entrances (*valvae hospitaliae*). Furthermore, in the area south of the stage building (*postscaenium*), a wall

Θραύσμα επιγραφής
από το χώρο
της σκηνής

Fragment of an
inscription from
the area of the
skene

Τμήμα του κάτω
κοίλου και της ορχήστρας (τομή Υ)

Part of the lower
(ima) cavea and
orchestra (trench
Y)

καλύφθηκε το θεωρείο (*tribunal*), στρωμένο με ασβεστολιθικές πλάκες. Εφαπτόμενες σε αυτό αποκαλύφθηκαν οι υποδομές των εδωλίων του δυτικού τμήματος του κοίλου (*gradus*), αποτελούμενες από χυτή τοικοποιία και αργολιθοδομή. Αντίστοιχη πρόχειρα τοποθετημένη υποδομή βρέθηκε και στον κεντρικό άξονα του μνημείου. Τα εδώλια που εδράζονταν στο εν λόγω υπόστρωμα δεν σώζονται, και πιθανόν αφαιρέθηκαν, καθώς βρίσκονταν δίπλα στην κεντρική εκ των ασβεστοκάμινων. Χαμηλότερα στο κοίλο, μία κατασκευή αποτελούμενη από τρεις ασβεστολιθικούς δόμους, πάνω στην οποία απολήγει το υπόστρωμα, οριοθετεί πιθανόν ένα επιπλέον διάζωμα (*media cavea*). Έκδηλη είναι η κατασκευαστική διαφοροποίηση του κοίλου κάτω από αυτή την κατασκευή (*ima cavea*), που διατηρεί στη θέση τους σειρά εδωλίων σε άριστη κατάσταση. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται εδώλια της προεδρίας (*proedria*) και τμήματος της κεντρικής κλίμακας (*scalaria*), τα οποία ως φαίνεται γλίτωσαν της υφαρπαγής. Η περιοχή αυτή διαφοροποιείται ως προς την ποιότητα κατασκευής. Οι δύο κάτω σειρές εδωλίων διακόπτονται πιθανώς για την έδραση κάποιου βωμού ή βάθρου, το οποίο δεν έχει διατηρηθεί. Η θέση του επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη επί του δαπέδου της ορχήστρας ξεχωριστής μικρής βαθμιδωτής κλίμακας που πλαισιωνόταν αριστερά και δεξιά από ασβεστολιθικά θωράκια, ένα εκ των οποίων διατηρείται στη θέση του.

resembling a retaining wall was revealed which created a terrace on which some sort of colonnaded annex (*porticus post scaenam*) rested. It encompassed the entire length of the monument's façade and was supported by buttresses, a number of which Donaldson had depicted in his own drawing. A carelessly-constructed rectangular space that may have been a shop abutted this wall.

The picture of the interior of the Theater was supplemented by trial trenches opened on the inner faces of the *paraskenia*, where their approaches were uncovered, together with the *parodoi* (*aditus maximi*) adjacent to the orchestra. The *tribunal*, paved with limestone slabs, was revealed above the west *parodos*. The adjacent infrastructure for the seats (*gradus*) of the west section of the auditorium, which was of concrete and rubble, was also revealed. A corresponding makeshift infrastructure was also found along the central axis of the monument. The seats that rested on this infrastructure have not survived; they were removed since they were beside the central lime kiln. Further down in the auditorium, a structure consisting of three limestone courses on which the infrastructure terminates probably delimited another *diazoma* (*media cavea*). The construction difference of the cavea below this structure (*ima cavea*) is obvious, and preserves *in situ* a row of seats in excellent condition. These include the seats of the *proedria* and part of the central staircase (*scalaria*), which appear to have escaped the looting suffered by other architectural members of the Theater. This area differs in respect to the quality of its construction. The two lower rows of seats were probably interrupted for some altar or pedestal which has not been preserved. Its position is confirmed by the presence on the floor of the orchestra of a separate small

Η επιγραφή στο
δάπεδο της
ορχήστρας

The inscription
on the orchestra's
floor

Οι σειρές και το ύψος των εδωλίων (0,35μ.), μπορούν να συνδράμουν σε κάποια πρώτη εκτίμηση της χωρητικότητας του μνημείου, που υπολογίζεται πως φιλοξενούσε περίπου 5.000 θεατές. Γνωρίζουμε, επίσης, τη μορφή των εδωλίων της προεδρίας, αν και δεν εντοπίστηκαν στη θέση τους, από ένα εδώλιο με ερεισίνωτο που βρέθηκε στοιβαγμένο μαζί με μονολιθικούς κίονες μπροστά από την είσοδο της δυτικής παρόδου, τα οποία διέφυγαν της διαρπαγής. Το δάπεδο της ορχήστρας δεν παρουσιάζει ομοιομορφία κατασκευής. Εντοπίστηκαν ασβεστολιθικές πλάκες διαφόρων αποχρώσεων αλλήλα και κάποιες μαρμάρινες. Σε δύο από αυτές διατηρούνται οι οπές ένθεσης μεταλλικών γραμμάτων πολυστίχης επιγραφής (ύψους 0,09μ.):

Οι πεσσοί της περιμετρικής στοάς μετά τη στερέωση των επιχρισμάτων

The piers of the perimeter portico (porticus in summa cavea) after consolidation of their plaster

[...] Ω [...] ΤΟΡ [...] / [...] ΩΣΕ [...] / [...] . . Τ . [...] / ΝΕ.Ω. [...] / . Α . ΤΩΓ [...] / ΝΕΙΚΟΠΟΛΕΙ ΙΕΡΑ / vacat / [...] ΕΥΣ / ΡΩΜΑΙΩΝ / [...] ΟΥ [...] / [...] ΝΙΑ[...]

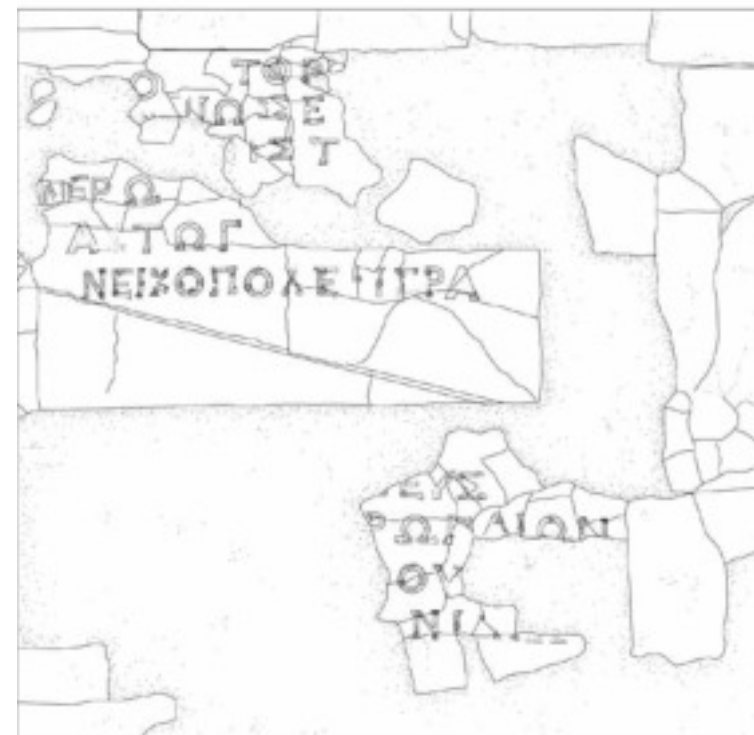

staircase flanked to left and right by limestone parapets, one of which is preserved *in situ*.

The rows and height of the seats (0.35m.) may contribute to an initial assessment of the monument's capacity, which is estimated at around 5,000. We also know the form of the seats of the *proedria*, which escaped looting although they were not found *in situ*, from a seat with a backrest found stacked together with monolithic columns in front of the entrance to the west *parodos*.

The floor of the orchestra displays no uniformity of construction. Limestone slabs of various shades as well as a number of marble slabs have been found. On two of these are preserved holes for the insertion of the metal letters of a multi-line inscription (height 0.09m.):

[...] Ω [...] ΤΟΡ [...] / [...] ΩΣΕ [...] / [...] . . Τ . [...] / ΝΕ.Ω. [...] / . Α . ΤΩΓ [...] / ΝΕΙΚΟΠΟΛΕΙ ΙΕΡΑ / vacat / [...] ΕΥΣ / ΡΩΜΑΙΩΝ / [...] ΟΥ [...] / [...] ΝΙΑ[...]

Η επιγραφή στο δάπεδο της ορχήστρας

The inscription on the orchestra's pavement

0 0,25 0,5 1m

Εργασίες στερέωσης του ανατολικού τμήματος της περιμετρικής στοάς

Restoration work to the eastern part of the perimeter portico (porticus in summa cavea)

Οι διερευνητικές τομές και οι καθαρισμοί αποσκοπούσαν, επίσης, στην πραγματοποίηση άμεσων στερεωτικών επεμβάσεων για την άρση της ετοιμορροπίας σημαντικών τμημάτων του μνημείου. Οι επεμβάσεις αυτές επικεντρώθηκαν σε στερεώσεις, ανακτήσεις τοιχοποιιών και αρμολογήματα κυρίως στο σκηνικό οικοδόμημα, όπου μεγάλα τμήματα έχρηζαν άμεσης επέμβασης, αλλά και στην περιμετρική στοά στη στέψη του κοίλου. Επιβεβλημένη υπήρξε για το σκοπό αυτό, έπειτα από τη σύνταξη σχετικής υποστηρικτικής μελέτης, η μετακίνηση επικίνδυνων καταπεσμένων όγκων από διάφορα σημεία του μνημείου.

Στο πλαίσιο του έργου κατασκευάστηκε, επίσης, περιμετρική διαδρομή περιήγησης για τους επισκέπτες, ένα σκέλος της οποίας απολήγει σε εξέδρα θέασης του εσωτερικού του Θεάτρου. Η κύρια πορεία της διαδρομής κινείται γύρω από τον περιμετρικό αναλημματικό τοίχο του κοίλου. Στην περιδιάβαση ο επισκέπτης μπορεί κανείς να δει από κοντά τις τρεις –δυτική, κεντρική, ανατολική– εισόδους (*vomitoria*), την περίμετρο του αναλημματικού τοίχου και τις υποδοχές για την τοποθέτηση του σκιάστρου (*velum*). Τέλος, όλες οι υποστηρικτικές μελέτες που πραγματοποιήθηκαν αλλά και οι απαραίτητες τοπογραφικές και αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις τεκμηρίωσης της εξέλιξης των εργασιών, αποτελούν παρακαταθήκη για κάθε επόμενη φάση εργασιών.

Ευάγγελος Α. Παυλίδης

The exploratory trenches and cleaning also aimed at direct consolidation to remove the endangered status of significant parts of the building. These focused on consolidation and the recovery of masonry and grouting, primarily to the stage building, large sections of which required emergency intervention, as well as to the perimeter portico at the summit of the cavea. Following the preparation of the related study, it became imperative to remove dangerous fallen masses from various points throughout the monument.

Θραύσματα κορινθιακού κιονόκρανου κατά τη διάρκεια των ανασκαφών και μετά τη συντήρησή τους

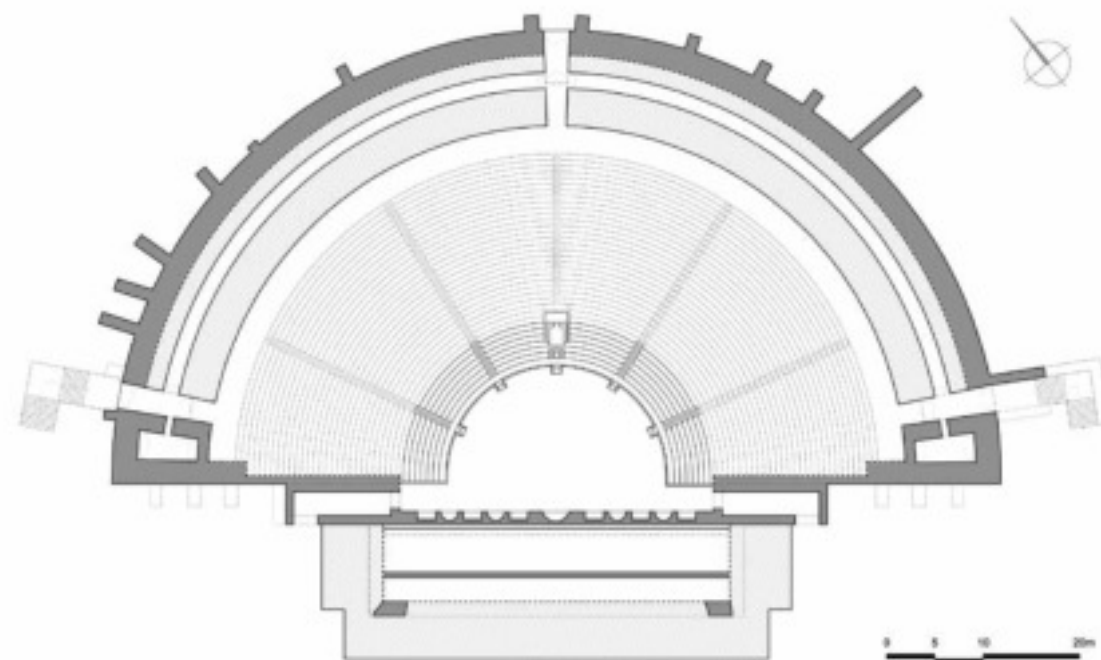
Fragments of a Corinthian capital during excavation and following conservation

The project also involved the construction of a perimeter corridor for visitors. One side of it concludes at the platform for viewing the interior of the Theater. The main route moves around the perimeter retaining wall of the auditorium. During their tour, visitors can obtain a close-up view of the three entrances (*vomitoria*), the perimeter of the retaining wall, and the projecting corbels for the mounting of the awning (*velum*). All the supporting studies that were prepared as well as the necessary topographic and architectural surveys for documentation purposes will form a legacy for ensuing phases of work.

Evangelos A. Pavlidis

Σχεδιαστική αναπαράσταση της πρώτης οικοδομικής φάσης του Θεάτρου

Reconstruction drawing of the first building phase of the Theater

Αεροφωτογραφία του Θεάτρου από νότια μετά το πέρας των εργασιών
Aerial photograph of the Theater from the S after enhancement work

Περιγραφή του Θεάτρου

Το κοίλο του Θεάτρου ορίζεται περιμετρικά με ημικυκλικό τοίχο υποστηριζόμενο ανά τακτά διαστήματα από αντηρίδες. Στη στέψη του υψώνεται ο εξωτερικός τοίχος της στοάς του άνω κοίλου (*porticus in summa cavea*). Τρεις αψιδωτές εισοδοί ανοιγμένες συμμετρικά στην περίμετρο, οδηγούσαν δια μέσου θολωτών διαδρόμων (*vomitoria*) στο κοίλο (*cavea*). Δύο ισχυροί αναλημματικοί τοίχοι, το δυτικό και το ανατολικό ανάλημμα, αποτελούν τη συνέχεια του περιμετρικού τοίχου. Μεταξύ των αναλημμάτων και του σκηνικού οικοδομήματος βρίσκονται εν είδει παρόδων δύο θολωτοί διάδρομοι (*aditus maximi*), που οδηγούσαν στην ορχήστρα (*orchestra*). Βόρεια της ορχήστρας αναπτυσσόταν το κοίλο σε δύο ζώνες, το άνω κοίλο (*summa cavea*) και το κάτω κοίλο (*ima cavea*). Νότια του κοίλου και της ορχήστρας βρίσκεται το σκηνικό οικοδόμημα αποτελούμενο από το κτίριο της σκηνής (*scaenae*), τα παρασκήνια (*versurae*) και το προσκήνιο ή λογείο (*pulpitum*).

Στα παλαιοχριστιανικά χρόνια το Θέατρο εγκαταλείφθηκε και πολλά λίθινα και μαρμάρινα μέλη του χρησιμοποιήθηκαν στην ανοικοδόμηση της νέας πόλης. Η λεηλασία του μνημείου για τον προσπορισμό οικοδομικού υλικού συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια του μεσαίωνα. Οι φυσικές καταστροφές και οι πολεμικές συγκρούσεις άφησαν με την πάροδο των αιώνων τα σημάδια τους στο μνημείο. Παρόλα αυτά η ισχυρή και συμπαγής κατασκευή του, χαρακτηριστικές ιδιότητες της ρωμαϊκής δόμησης, επέτρεψαν τη διατήρηση και αναγνωσιμότητα των περισσότερων στοιχείων που απάρτιζαν το αρχικό εντυπωσιακό οικοδόμημα.

Με κριτήριο τη θέση και τον τρόπο δόμησης των αρχιτεκτονικών στοιχείων, στα διατηρούμενα κατάλοιπα του Θεάτρου αναγνωρίζονται τουλάχιστον δύο οικοδομικές φάσεις.

Το δυτικό τμήμα
του περιμετρικού
τοίχου

The western part
of the perimeter
wall

The Theater's auditorium was bounded around its periphery by a semicircular wall reinforced at regular intervals by buttresses. At the top of the Theater rose the outer wall of the portico of the upper auditorium (*porticus in summa cavea*). Three apsidal entrances opened symmetrically on the perimeter led via vaulted passageways (*vomitoria*) to the auditorium (*cavea*). Two sturdy retaining walls (the west and east) formed the continuation of the perimeter wall. Between the retaining walls and the stage building were two vaulted passageways (*aditus maximi*). North of the orchestra was the auditorium, which was in two zones, the upper (*summa cavea*) and the lower (*ima cavea*). South of the auditorium and orchestra was the stage building, which consisted of the stage building proper (*scaenae*), the *paraskenia (versurae)*, and the *proskenion* or *logeion (pulpitum)*.

The Theater was abandoned in Early Christian times, and many of its stone and marble members served for the construction of the new city. The plundering of the monument for building material continued throughout the medieval period. Over the course of centuries, natural disasters and wars left their mark on the monument. Nevertheless, its strong and compact construction –characteristics of Roman building– allowed the preservation and legibility of most of the elements that made up the original impressive building.

At least two building phases are recognizable in the preserved remains of the Theater on the basis of the position and construction method of architectural elements.

1. First building phase

The perimeter wall, retaining walls, *parodoi* and part of the auditorium and stage building belong to the first building phase.

A. The perimeter wall, retaining walls, and *parodoi*

The Theater's perimeter wall and two retaining walls (*analemmas*), which form its continuation in the direction of its diameter, delimit the semicircular form of the auditorium. The wall, whose thickness reached 2.50 meters, was faced in rubble in the *opus incertum* system. It was reinforced at intervals by buttresses whose length varied depending on the terrain. For the construction of the buttresses, small ashlar blocks were used in conjunction with rubble.

There were three symmetrically-disposed entrances (*vomitoria*) in the perimeter wall, a central entrance and two side entrances, which concluded at the original *diazoma (praecinctio)* that divided the auditorium into two zones. The entrance passages

Description of the Theater

1. Πρώτη οικοδομική φάση

Στην πρώτη οικοδομική φάση ανήκουν ο περιμετρικός τοίχος, τα αναλήμματα, οι πάροδοι, καθώς και τμήμα του κοίλου και του σκηνικού οικοδομήματος.

Α. Ο περιμετρικός τοίχος, τα αναλήμματα και οι πάροδοι

Ο περιμετρικός τοίχος του Θεάτρου μαζί με τα δύο αναλήμματα, που αποτελούν τη συνέχειά του κατά τη διεύθυνση της διαμέτρου, ορίζουν το ημικυκλικό σχήμα του κοίλου. Το πάχος του τοίχου φτάνει τα 2,50μ. και είναι κατασκευασμένος στην όψη με αργούς λίθους κατά το σύστημα *opus incertum*. Κατά διαστήματα ενισχύεται από αντηρίδες, το μήκος των οποίων ποικίλλει ανάλογα με τις ανάγκες που υπαγόρευε το φυσικό ανάγλυφο. Στην κατασκευή των αντηρίδων χρησιμοποιούνται συνδυαστικά με τους αργούς λίθους και ορθογωνισμένοι γωνιόλιθοι μικρού μεγέθους.

Στον περιμετρικό τοίχο ανοίγονται τρεις εισοδοί (*vomitoria*) σε συμμετρική διάταξη, μία κεντρική και δύο πλευρικές, που κατέληγαν στο αρχικό διάζωμα (*praecinctio*), το οποίο διαχώριζε το κοίλο. Οι διάδρομοι των εισόδων καλύπτονταν με ενιαίο κεκλιμένο θόλο ημικυκλικής διατομής, ενώ το πλάτος τους μειώνεται ελαφρά προς το εσωτερικό λόγω της ακτινικής χάραξης. Οι παραστάδες στις όψεις των εισόδων, κτισμένες με ορθογωνισμένους λίθους, στηρίζουν τοξωτά υπέρθυρα αποτελούμενα από πλαξυτούς σφηνοειδείς θολίτες που προέρχονται από τοπικό παράκτιο πέτρωμα. Οι θολίτες της κεντρικής εισόδου περιβάλλονται από πολύχρωμο πλαίσιο αποτελούμενο από λίθινες και κεραμικές ψηφίδες (*cubilia* ή *tesserae*) τοποθετημένες δικτυωτά σύμφωνα με το σύστημα *opus reticulatum*. Η πρόσβαση των θεατών στα δύο ακραία *vomitoria* γινόταν με κλιμακοστάσια που αποτυπώνονται στο σχέδιο του Ντόναλντσον.

Στην περιφέρεια του τοίχου διατηρούνται *έν* *προβολή* λίθινοι

Η είσοδος του δυτικού vomitorium

The entrance to the western vomitorium

Η είσοδος του ανατολικού vomitorium

The entrance to the eastern vomitorium

were covered by a single inclined semicircular (cylindrical) vault, while their width narrowed slightly towards the interior of the building due to their radial alignment. The pilasters on the faces of the entrances, built with squared stones, supported arched lintels consisting of carved wedge-shaped voussoirs made of a local beach rock. The voussoirs of the central entrance were surrounded by a polychrome frame of stone and ceramic tesserae (or *cubilia*) set in a reticulated form according to the *opus reticulatum* system. Audience access to the two end *vomitoria* was by means of staircases (shown in Donaldson's drawings).

Around the periphery of this wall are preserved corbel stone blocks set in vertical pairs at regular intervals of 4.00-5.00 meters. The stones of the upper row have a circular through-and-through opening, and those of the lower row have a circular depression. This was the system for securing the wooden poles to which the awning (*petasos-velarium*) which spread over the auditorium to protect the audience from sun and rain was fastened.

δόμοι διατεταγμένοι σε ζεύγη καθ' ύψος, ανά κανονικά διαστήματα των 4,00-5,00μ. Οι λίθοι της ανώτερης σειράς φέρουν κυκλική διαμπερή οπή και της κατώτερης κυκλική βάθυνση. Πρόκειται για το σύστημα στερέωσης των ξύλινων στύλων (*mali*), πάνω στους οποίους δένόταν η τέντα (*velum*) που απλωνόταν πάνω από το κοίλο προκειμένου να προστατευθούν οι θεατές από τον ήλιο και τη βροχή.

Στα δύο άκρα του, ο περιμετρικός τοίχος συμπλέκεται με τους τοίχους των αναλημμάτων, οι οποίοι δομούνται εξωτερικά με μεγάλου μεγέθους ορθογωνικούς δόμους, ποικίλης προέλευσης (ασβεστολιθικοί, πωρολιθικοί και κροκαλοπαγείς), τοποθετημένους *en tetrachō* σε οριζόντιες σειρές κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα (*opus quadratum*). Οι δόμοι αυτοί χρησίμευαν ως λιθότυπος για την χυτή εσωτερική τοιχοποιία, με την οποία συνδέονταν ισχυρά με διάτονους λίθους. Τα αναλήμματα ενισχύονταν με αντηρίδες παρόμοιας κατασκευής, από τις οποίες διατηρούνται τμήματα και ίχνη σύνδεσης στο μέτωπο των τοίχων. Στα άκρα των δύο αναλημμάτων βρίσκονται δύο θολωτοί κεκλιμένοι διάδρομοι (*aditus maximī*) που οδηγούσαν στην ορχήστρα, οι οποίοι αντιστοιχούν στις παρόδους του ελληνικού θεάτρου. Από αυτούς διακρίνεται σήμερα μόνο ο δυτικός εν μέρει καταχωμένος. Η εξωτερική είσοδός του είναι τοξωτή, ανοιγμένη κάθετα στον επιμήκη άξονα του διαδρόμου, ο οποίος καταλήγει επίσης τοξωτά στο χώρο της ορχήστρας. Επάνω από την δυτική πάροδο εντοπίζεται το θεωρείο (*tribunal*), η διακεκριμένη θέση για τους αξιωματούχους. Το θεωρείο αναπτύσσεται σε δύο πλακόστρωτα πλατώματα-εξέδρες, με πρόσβαση από μία λιθινή κλίμακα που ακολουθεί την κλίση του υποκείμενου θόλου και ορίζεται στα νότια από τον τοίχο των παρασκηνίων. Παρόμοια διάρθρωση πρέπει να είχε και το ανατολικό θεωρείο που δεν έχει ερευνηθεί ανασκαφικά.

B. Η ορχήστρα και το κοίλο

Η ορχήστρα του Θεάτρου ήταν ημικυκλική με διάμετρο περίπου 22,00μ. Το κέντρο χάραξης του ημικυκλίου βρίσκεται στο μέσον της νοτιής διαμέτρου που ορίζουν οι τοίχοι των αναλημμάτων. Η ορχήστρα καλυπτόταν με λίθινες και μαρμάρινες ορθογωνισμένες πλάκες.

Το κοίλο του Θεάτρου διαμορφωνόταν με λίθινα εδώλια (*gradus*), ύψους 0,35μ. και πλάτους 0,60μ., τα οποία εδράζονταν επάνω σε χυτό λιθόδεμα. Στο άνω κοίλο υπήρχαν θολωτές υποδομές που αχρηστεύθηκαν ή ενσωματώθηκαν στην επόμενη οικοδομική φάση. Σε αυτές ανήκει ένας ημικυκλικής κάτοψης θολωτός διάδρομος, πλάτους 1.50μ., που διέτρεχε το ανώτερο τμήμα του κοίλου. Ο διάδρομος τέμνει εγκάρσια τα τρία *vomitoria* και καταλήγει στα άκρα σε δύο θολωτούς χώρους με τραπεζοειδή κάτοψη.

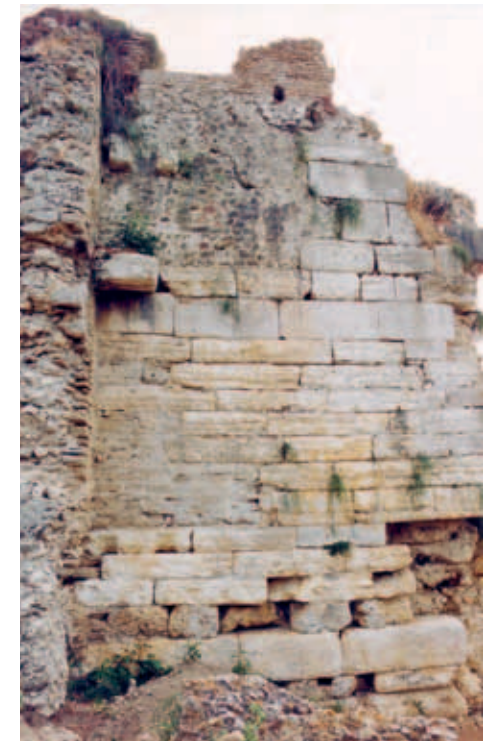
At its two ends, the perimeter wall engaged with the retaining walls, which were built on their exterior with large ashlar blocks of various origins (limestone, porous, conglomerate), set without mortar in horizontal courses according to the pseudo-isodomic system (*opus quadratum*). These courses served as a stone matrix for the inner concrete masonry, with which they were securely bound by headers. The retaining walls were reinforced by buttresses of similar construction, from which parts and traces of their connection to the wall faces are preserved. At the ends of the two retaining walls were two vaulted inclined passageways (*aditus maximī*) leading to the orchestra, which corresponded to the *parodoi* in a Greek theater. Today only the west *parodos* (partly buried) is discernible. Its outside entrance was arched and opened perpendicular to the longitudinal axis of the passage, which also concludes in an arch at the orchestra.

The *tribunal*, which provided honorary seating for officials, was above the west *parodos*. It rested on two paved platforms accessed by a stone staircase that followed the incline of the underlying vault and was delimited on the south by the walls of the *paraskenia*. The east tribunal (which has not been excavated) must have had a similar configuration.

B. The orchestra and the auditorium

The Theater's orchestra was semicircular with a diameter of approximately 22.00 meters. The center of alignment of the semicircle was in the center of the imaginary diameter defined by the retaining walls. The orchestra floor was paved in rectangular stone and marble slabs.

The auditorium was configured with stone seats (height 0.35m., width 0.60m.) which rested on concrete. In the upper auditorium (*summa cavea*) there were vaulted substructures which were done away with or incorporated into the succeeding building phase. A vaulted passageway (width 1.50m.) running along the semicircle of the upper cavea belonged to these. This passageway intersected the three *vomitoria* and concluded at its ends in two vaulted spaces of trapezoidal plan.

Άποψη από δυτικά του δυτικού αναλήμματος

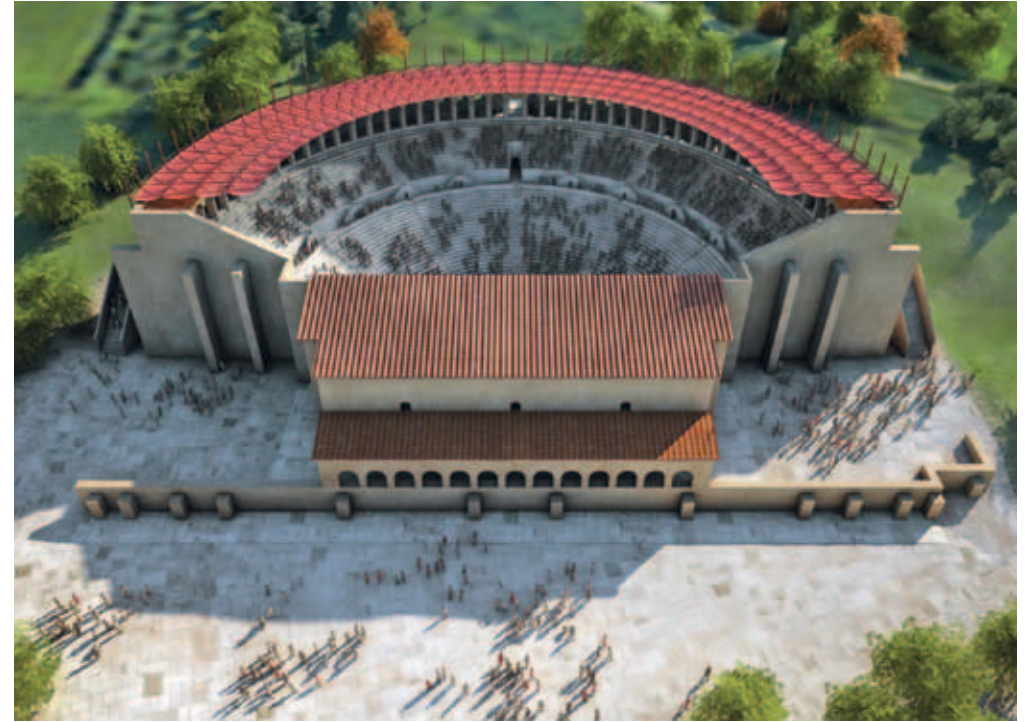
The western retaining wall, view from the W

Εικονική αναπαράσταση του Θεάτρου. Άποψη από ΝΑ
Virtual reconstruction of the Theater. View from the SE

Εικονικές αναπαραστάσεις της πρώτης οικοδομικής φάσης του Θεάτρου
Virtual reconstructions of the first building phase of the Theater

Εικονικές αναπαραστάσεις της δεύτερης οικοδομικής φάσης του Θεάτρου
Virtual reconstructions of the second building phase of the Theater

2. Δεύτερη οικοδομική φάση

Κατά την δεύτερη οικοδομική φάση πραγματοποιήθηκαν στο θέατρο εκτεταμένες μετασκευές και προσθήκες σε τμήματα του κοίλου και του σκηνικού οικοδομήματος.

A. Το κτίριο της σκηνής (*scaenae*) και τα παρασκήνια (*versurae*)

Το κτίριο της σκηνής αντικαταστάθηκε από νεότερο που ακολούθησε την αρχική κάτοψη. Ορισμένοι τοίχοι του προγενέστερου κτιρίου, που ενσωματώθηκαν, είναι ορατοί στα άκρα του νεότερου σκηνικού μετώπου. Πρόκειται για ένα επίμηκες ορθογώνιο δώροφο κτίσμα με διαστάσεις 44,00x6,00μ. Οι τοίχοι του σώζονται σε ύψος που φτάνει σήμερα τα 9,00μ. Στην πρόσοψη του ισογείου διακρίνονται τρεις εισοδοί, εκ των οποίων η μεσαία κύρια είσοδος (*valva regia*) διαμορφωνόταν μέσα σε κόγχη. Οι δύο πλευρικές εισοδοί (*valvae hospitaliae*) είχαν χαμηλότερο ύψος, όπως διαπιστώνεται από τη σύγκριση της στάθμης γένεσης των τοξωτών υπέρθυρων, που έχουν σήμερα καταπέσει. Στον όροφο υπήρχαν τρία μικρότερα τοξωτά ανοίγματα στον άξονα των θυρών του ισογείου, από τα οποία διατηρείται μόνο το ανατολικό.

Η σκηνική πρόσοψη (*scaenae frons*) (μήκους 37,00μ.), όπως σε όλα τα ρωμαϊκά θέατρα, διακοσμούταν με δώροφη προεξέχουσα πρόσταση αποτελούμενη από κιονοστοιχία (*columnatio*) που έφερε ευθύγραμμο θριγκό. Έμπροσθεν των θυρών ο θριγκός πρέπει να είχε τη μορφή δίπτυλων ναϊσκων με δικλινή και καμπυλωτά αετώματα. Από την πολυτελή αυτή διαμόρφωση βρέθηκαν αρκετά σπαράγματα γλυπτών αρχιτεκτονικών μελών, καθώς και μία ζώνη δόμων σε δεύτερη χρήση ενσωματωμένων στην τοικοποιία. Σε αυτούς στηριζόταν ο θριγκός του πρώτου ορόφου της πρόστασης. Η όλη κατασκευή εδραζόταν σε ισχυρό πόδιο αποτελούμενο από λιθόπλινθους μεγάλων διαστάσεων και ισχυρό εσωτερικό λιθόδεμα, στο οποίο χρησιμοποιήθηκαν και μαρμάρινα θραύσματα από τη διακόσμηση της πρώτης οικοδομικής φάσης.

Το εσωτερικό της σκηνής (*postscaenium*) διαιρείται σε επτά συμμετρικά διατεταγμένους θολωτούς χώρους. Τα ημικυκλικά ίχνη των θόλων, που σήμερα έχουν καταρρεύσει, διατηρούνται στα εσωτερικά μέτωπα της τοικοποιίας. Οι χώροι επικοινωνούσαν μεταξύ τους με θύρες πηλην του μεσαίου, ο οποίος αντιστοιχούσε στην κύρια είσοδο της σκηνής (*valva regia*) και ήταν απομονωμένος με εγκάρσιους συμπαγείς τοίχους. Η διαρρύθμιση του ορόφου είναι όμοια με αυτή του ισογείου, παραμένει, ωστόσο, άγνωστος ο τρόπος στέγασής του, λόγω της κατάρρευσης του ανώτερου τμήματος των τοίχων.

2. Second building phase

During the second building phase, parts of the auditorium and stage building underwent extensive alterations and additions.

A. The stage building (*scaenae*) and *paraskenia* (*versurae*)

The stage building was replaced by a new one which followed the original ground plan. A number of walls incorporated from the earlier building remain visible at the ends of the newer building's front. The latter was an oblong, two-story structure measuring 44.00x6.00 meters. Its walls survive to a height of 9.00 meters today. Three entrances may be discerned on the façade of the ground floor, of which the central, main entrance (*valva regia*) was configured within a niche. The two side entrances (*valvae hospitaliae*) were lower, as evidenced by the height of the springing of their arched lintels (collapsed today). On the upper floor there were three smaller arched openings along the axis of the ground floor doors; of these, only the eastern one is preserved today.

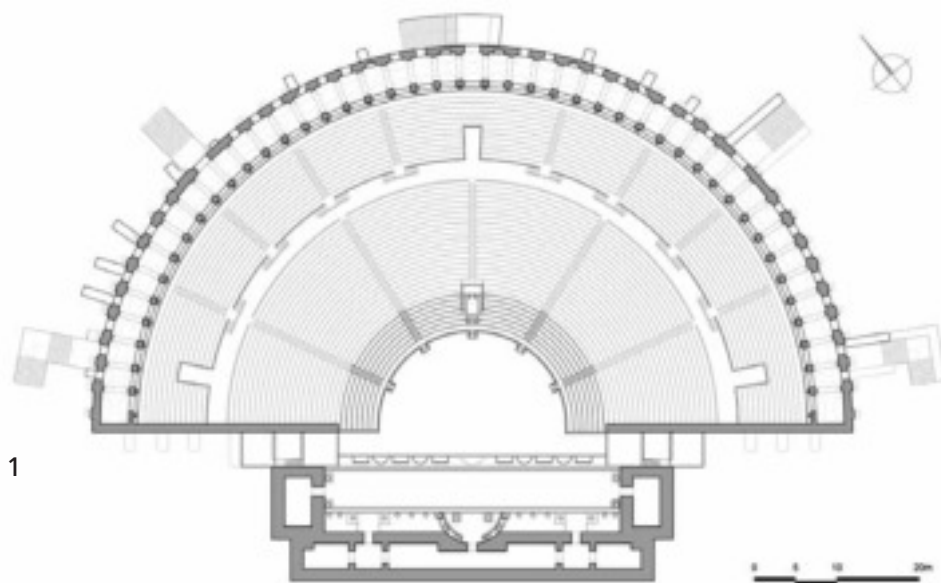
The stage façade (*scaenae frons*) (length 37.00m.), as in all Roman theaters, was decorated with a two-story projecting porch consisting of a colonnade (*columnatio*) which carried a straight entablature. In front of the doors, the entablature must have had the form of distyle shrines with gabled and curved pediments. Numerous fragments of the sculpted architectural members have been found from this luxurious configuration, in addition to a course of reused blocks incorporated into its masonry. The entablature of the upper floor of the porch rested on these. The entire structure was set on a robust podium consisting of large stone plinths and strong concrete core, in which marble fragments from the decoration of the first building phase were used.

The interior of the stage (*postscaenium*) was divided into seven symmetrically-arranged vaulted spaces. The semicircular traces of the vaults (collapsed today) are preserved on the inner faces of the masonry. The spaces communicated with one another through doors, apart from the middle one, which corresponded to the main entrance of the stage (*valva regia*) and which was sequestered by solid cross-walls. The configuration of the upper story was simi-

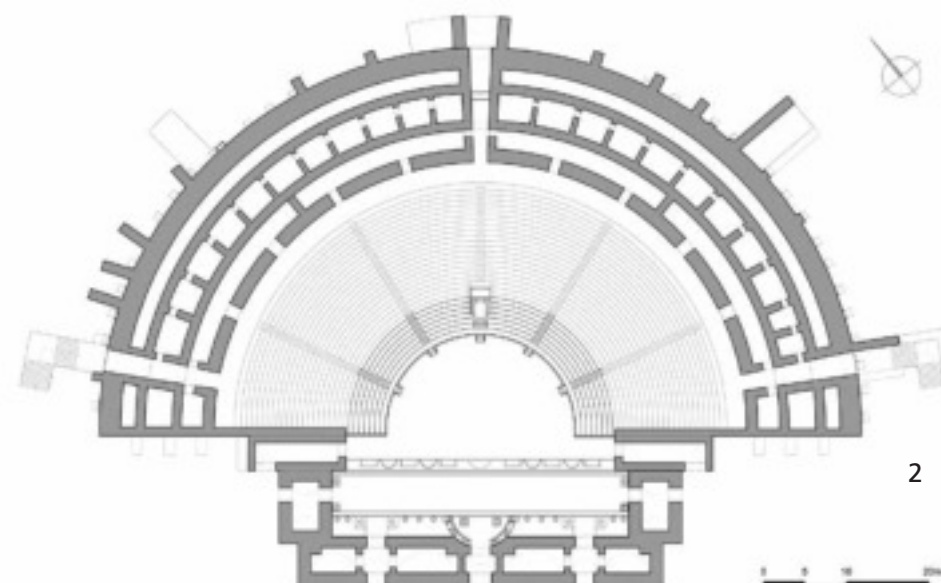

Απότμημα επι-
στυλίου από τον
γλυπτό διάκοσμο
της σκηνής

Part of an epistyle
from the sculptural
decoration of the
skene

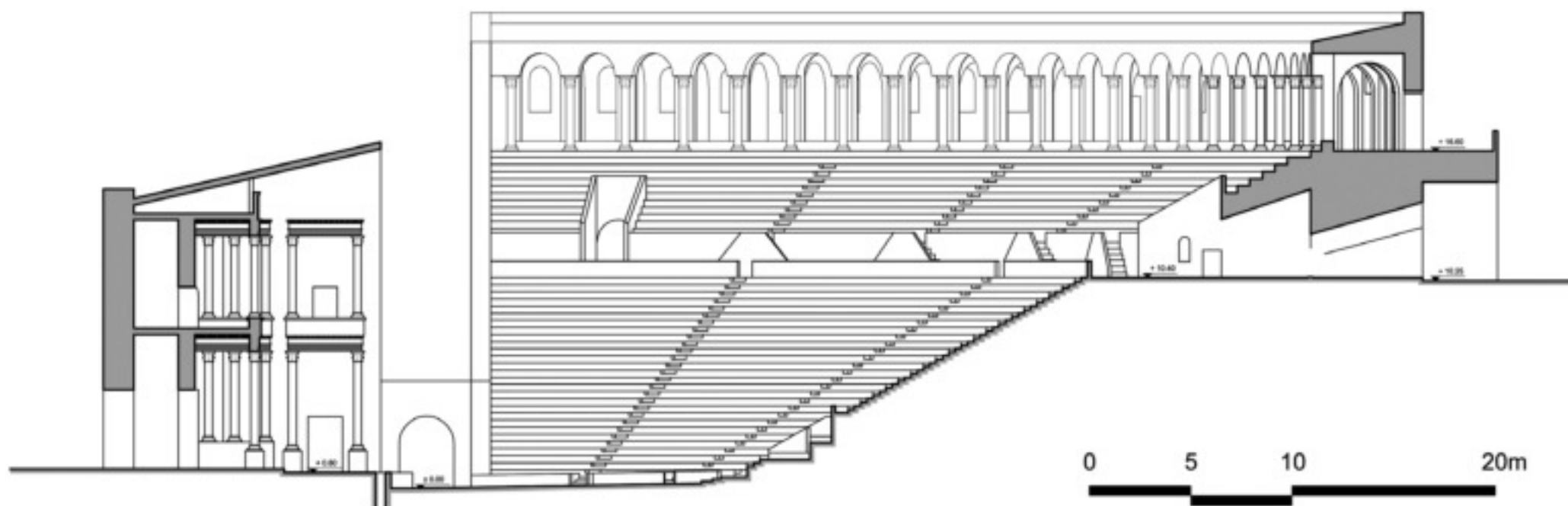
1

2

Κατόψεις (1, 2, σε δύο επίπεδα) και τομή (3) της δεύτερης οικοδομικής φάσης του Θεάτρου

Ground plans (1, 2, at two levels) and cross section (3) of the second building phase of the Theater

3

Άποψη του
σκηνοικού οικοδο-
μήματος από το
κοίλο πριν από τις
εργασίες

View of the stage
building from
the cavea before
enhancement
work

Κατά μήκος της σκηνικής πρόσοψης εκτείνεται το προσκήνιο (*pulpitum*) πλάτους 4,50μ. Στο προσκήνιο λάμβαναν χώρα τα δρώμενα των θεατρικών παραστάσεων σε αντίθεση με τα ελληνικά θέατρα, στα οποία η θεατρική πράξη διαδραματιζόταν στην ορχήστρα. Το επίπεδο του προσκηνίου βρίσκεται περίπου 0,80μ. ψηλότερα από την ορχήστρα, από την οποία διαχωρίζεται με έναν τοίχο αντίστοιχου ύψους (*frons pulpiti*). Η πρόσοψη του χαμηλού αυτού τοίχου διαμορφώνεται με τετραγωνικές και ημικυκλικές κόγχες επενδυμένες με πολυχρωμή ορθομαρμάρωση. Νότια του *frons pulpiti* σε μικρή απόσταση βρίσκεται ένας δεύτερος τοίχος ευτελέστερης κατασκευής. Στο διάκενο των δύο τοίχων τοποθετούνταν οι ξύλινοι στύλοι της αυλαίας, οι οποίοι στερεώνονταν κατάλληλα σε οπές που έφεραν λίθινοι δόμοι στερεωμένοι στις παρειές των τοίχων.

Ο χώρος του προσκηνίου πλαισιώνεται από τα παρασκήνια (*versurae*), δύο ορθογωνικής κάτοψης πολυώροφα κτίσματα. Στον ισόγειο χώρο καθενός από αυτά διακρίνονται μεγάλου εύρους θύρες προς το προσκήνιο (*itinera versurarum*), οι οποίες πλαισιώνονταν από κίονες επάνω σε ψηλά βάθρα, τα ίχνη των οποίων διατηρούνται ως εσοχή στο πλινθόκτιστο μέτωπο του τοίχου. Τόσο το ισόγειο όσο και ο όροφος των παρασκηνίων καλύπτονταν με ημικυλινδρικούς θόλους. Επάνω από τις θύρες των παρασκηνίων βρίσκονταν παράθυρα, όπως διαπιστώνεται από σωζόμενο τμήμα στο δυτικό παρασκήνιο. Το μεγαλύτερο τμήμα της τοικοποιίας και των θόλων έχει σήμερα καταπέσει στο εσωτερικό και στους πέριξ εξωτερικούς χώρους του μνημείου.

lar to that of the ground floor, though its roofing system remains unknown due to the collapse of its upper walls.

The *proscaenium* (*pulpitum*) (length 4.50m.) extended along the length of the *scaenae frons*. The action in theatrical performances took place on the *proscaenium*, in contrast to Greek theaters, where it took place in the orchestra. The *proscaenium* was about 0.80 meters above the orchestra, from which it was separated by a wall of comparable height (*frons pulpiti*). The façade of this low wall was configured with square and semicircular niches adorned with polychrome marble revetments. A short distance south of the *frons pulpiti* there was a second wall of poorer-quality construction. The wooden support poles for the curtain were set in the space between the two walls, appropriately secured in holes in stone blocks held in place on the wall faces.

The *proscaenium* was framed by the *paraskenia* (*versurae*), two multi-story buildings with rectangular floor plan. On the ground floor, each was distinguished by wide doors leading to the *proscaenium* which were framed by columns set on high bases, traces of which are preserved as depressions on the front of the (brick) walls. Both the ground floor and upper story of the *paraskenia* were covered by barrel vaults. There were windows above the doors of the *paraskenia*, as evidenced by a surviving section on the west *paraskenion*. Today the greater part of the wall masonry and vaulting has collapsed in and around the monument.

Εικονική αναπαράσταση της σκηνής του Θεάτρου / Virtual reconstruction of the Theater's stage

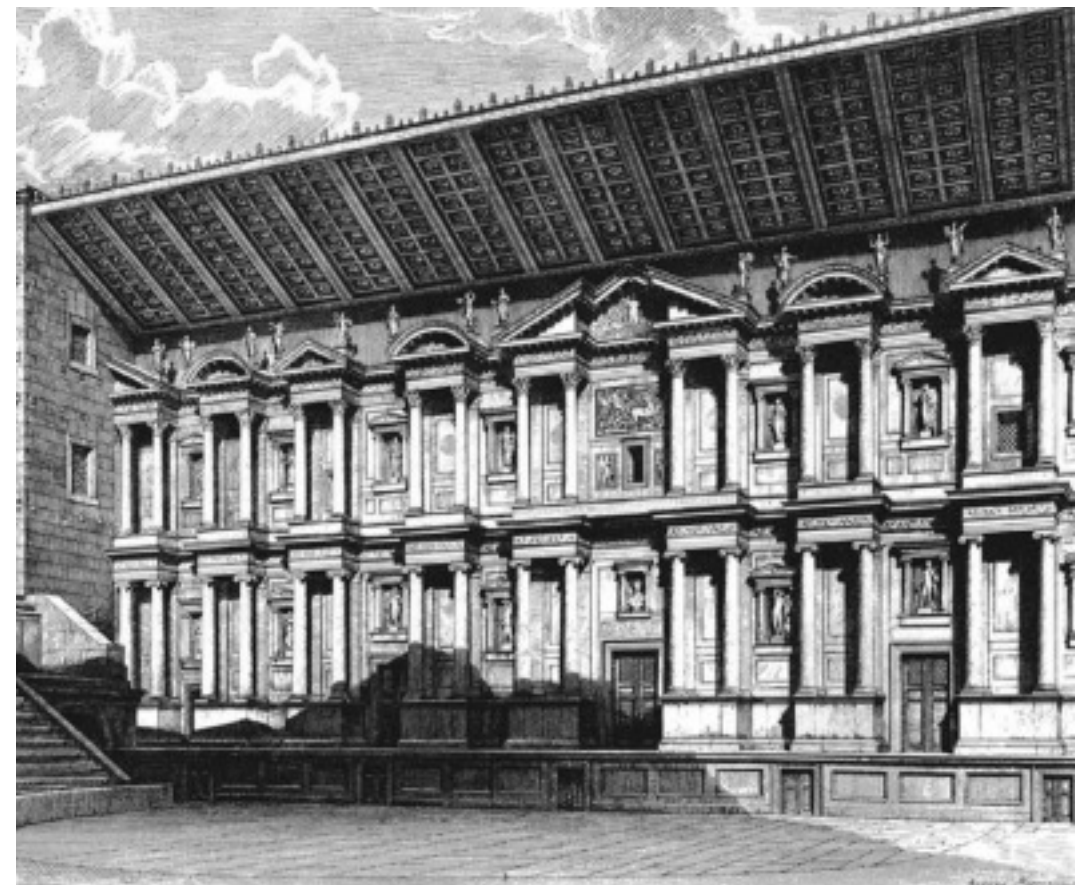
B. The upper cavea and perimeter portico

A corridor 2.50 meters wide (*diazoma-praecinctio*) at which the *vomitoria* concluded separated the upper cavea from the lower. In the upper cavea, the seats rested on the vaulted ceilings (quarter-circles in cross section) of two successive passageways running in a semicircle. The lower passageway had an interior width of 2.00 meters, and was accessed from the *vomitoria* through low doors with straight stone lintels. The front wall of the passageway created on the outer side (facing the *diazoma*) a parapet with a revetment of stone orthostates resting on narrower stones. On the front of the parapet there survive eight low symmetrically-arranged openings which may have served to ventilate the portico. There were probably stone staircases leading to the upper cavea on either side of these.

The portico immediately above (width 3.30m.) was divided by cross walls into twenty-two spaces which communicat-

Αναπαράσταση
της πρόσοψης
της σκηνής του
Θεάτρου της
Ασπένδου (K.
Lanckoronski,
Städte
Pamphylens und
Pisidiens, I, Βιέννη
1890, Πίν. XXVII)

Graphic
reconstruction
of the scaenae frons
of the Theater
of Aspendos (K.
Lanckoronski,
Städte
Pamphylens und
Pisidiens, I, Wien
1890, Taf. XXVII)

Θραύσματα
αγαλμάτων
από τη δια-
κόσμηση της
πρόσοψης της
σκηνής

Fragments of
statues from
the decoration
of the skene's
façade
(scaenae frons)

Η ανασκαφική τομή X μπροστά από την κεντρική είσοδο της σκηνής

The excavation trench X in front of the central entrance of the skene

Β. Το άνω κοίλο και η περιμετρική στοά

Διάδρομος, πλάτους 2,50μ. (*praecinctio*), στον οποίο κατέληγαν τα *vomitotia*, διαχώριζε το άνω από το κάτω κοίλο. Στο άνω κοίλο τα εδώλια εδράζονταν στις τεταρτοκυκλικής διατομής θοηωτές οροφές δύο επάλληλων στοών με ημικυκλική κάτοψη. Η κατώτερη στοά έχει εσωτερικό πλάτος 2,00μ. και πρόσβαση από τα *vomitotia* διαμέσου χαμηλών θυρών με λίθινα ευθύγραμμα υπέρθυρα. Ο πρόσθιος τοίχος της στοάς δημιουργεί εξωτερικά προς το διάζωμα στηθαίο, επενδυμένο με λίθινους ορθοστάτες, οι οποίοι έβαιναν επί στενότερων ισοπαχών εν είδει ταινίας λίθων που οριοθετούσαν το δάπεδο του διαδρόμου. Στο μέτωπο του στηθαίου σώζονται οκτώ χαμηλού ύψους ανοίγματα σε συμμετρική διάταξη, τα οποία ενδέχεται να εξυπηρετούσαν τον αερισμό της στοάς. Εκατέρωθεν των ανοιγμάτων πιθανόν να υπήρχαν οι λίθινες κλίμακες που οδηγούσαν στο άνω κοίλο. Η αμέσως ανώτερη στοά, πλάτους 3,30μ., διαιρείται με εγκάρσιους τοίχους σε είκοσι δύο χώρους που

επικοινωνούν μεταξύ τους με θύρες χαμηλού ύψους. Οι θοηωτές οροφές των δύο στοών του άνω κοίλου βρίσκονται σήμερα καταπεσμένες στο εσωτερικό τους. Από το σύνολο των εδωλίων (*gradus*), τα οποία έχουν αφαιρεθεί στο παρελθόν, διατηρούνται λίγα μόλις, ορισμένα από τα οποία φέρουν χαραγμένα το όνομα του κατόχου τους.

ed through low doors. Today the vaulted ceilings of both porticoes of the upper cavea are fallen inside them. Of the total seats (*gradus*), which were removed in the past, only a few are preserved; several of these have carved on them the name of their owner.

At the summit of the cavea was the surrounding portico (*porticus in summa cavea*), which was bounded on its exterior by a continuous wall entirely constructed of brick (*opus testaceum*). It was formed by a continuation of the perimeter wall of the first phase. Three symmetrically-set doors

Το σκηνικό οικοδόμημα του Θεάτρου στη Μπόσρα (Bosra) της Συρίας (Φωτογραφικό αρχείο D. Osseman)

The stage building of the Theatre in Bosra, Syria (Photo archive of D. Osseman)

Ενέπιγραφο εδώλιο

Inscribed seat

Στο ανώτατο σημείο του κοίλου βρισκόταν η περιμετρική στοά (*porticus in summa cavea*), η οποία οριζόταν εξωτερικά από συνεχή τοίχο κατασκευασμένο εξ ολόκληρου από οπτοπλινθοδομή (*opus testaceum*). Ο τοίχος αυτός αποτελεί συνέχεια του περιμετρικού τοίχου της πρώτης φάσης. Στον τοίχο διακρίνονται τρεις θύρες, πλάτους 2,00μ., σε συμμετρική διάταξη, που εξυπηρετούσαν την προσέλευση των θεατών. Οι θύρες είχαν χαμηλωμένα τοξωτά πλίνθινα υπέρθυρα με ημικυκλικά ανακουφιστικά τόξα. Η μεσαία από τις θύρες βρίσκεται ακριβώς επάνω από την είσοδο του κεντρικού *vomitorium*. Σε αυτήν οδηγούσε μία κλίμακα ή ράμπα κτισμένη σε επαφή με τον περιμετρικό τοίχο, η οποία κατέληγε σε καμαροστήρικο πλάτωμα που σήμερα έχει καταπέσει. Ο τρόπος πρόσβασης στις άλλες δύο θύρες δεν έχει διευκρινιστεί μέχρι στιγμής, αφού δεν διατηρούνται ίχνη μόνιμων κατασκευών που οδηγούσαν εκεί.

Στον περιμετρικό τοίχο της στοάς σώζονται τοξωτά ανοίγματα εν είδει παραθύρων σε κανονική διάταξη, όπου αυτό επιτρεπόταν από τις υπάρχουσες αντηρίδες της αρχικής φάσης, οι οποίες στην πλειονότητά τους υπερυψώθηκαν ως τη στέψη της νέας τοιχοποιίας της στοάς. Στα σημεία αυτά τα τοξωτά παράθυρα αντικαθίστανται είτε με λοξόγωνα ανοίγματα είτε με ορθογώνιες και ημικυκλικές κόγχες. Ενδιάμεσα από τα παράθυρα διαμορφώνονται πεσσίσκοι, πλάτους 0,65μ., που απέχουν μεταξύ τους 2,50μ. κατά μέσο όρο. Αντικριστά των πεσσίσκων, στο όριο του κοίλου, βρίσκονταν πεσ-

Το δυτικό τμήμα του άνω κοίλου και της περιμετρικής στοάς

The western part of the upper cavea and perimeter portico

(width 2.00m.) are visible in this; these would have been for the audience's entrance and exit. The doors had lowered vaulted brick lintels with semicircular relieving arches. The central door was set exactly above the entrance to the main *vomitorium*. A staircase or ramp built flush with the surrounding wall led to it, and concluded at a landing supported by a vault (now collapsed). The means of accessing the other two doors has not been clarified, since no traces of permanent structures that would have led to them are preserved.

Arched openings in the form of regularly-set windows survive on the perimeter wall where this was allowed by the existing buttresses of the original building phase, which for the most part rose to the top of the portico's new wall. At these points the arched windows were replaced either by beveled openings or by rectangular and semicircular niches. Between the windows were small piers (width 0.65m.) set at an average distance of 2.50 meters apart. Opposite the small piers at the boundary of the cavea were brick piers with a cross section in the form of a flattened T, reinforced by columns set flush with the inner (wider) side of the pier facing the cavea. Remains found in excavations show that these piers were joined to one another by arches, creating a continu-

Το ανατολικό τμήμα του άνω κοίλου και της περιμετρικής στοάς

The eastern part of the upper cavea and perimeter portico

σοί από οπτοπλινθοδομή με διατομή πεπλατυσμένου T, οι οποίοι ενισχύονταν από κίονες τοποθετημένους σε επαφή με την εσωτερική προς το κοίλο πλατύτερη πλευρά του πεσσού. Από κατάλοιπα που βρέθηκαν στις ανασκαφικές έρευνες διαπιστώνεται πως οι πεσσοί ενώνονταν μεταξύ τους με τόξα δημιουργώντας ένα συνεχές τοξωτό μέτωπο μπροστά από τον εξωτερικό τοίχο της στοάς σε απόσταση περίπου 3,50μ. από αυτόν. Εγκάρσια τόξα συνέδεαν, επίσης, τους πεσσούς με τον εξωτερικό τοίχο της στοάς. Οι τοξωτές αυτές διατάξεις στήριζαν την θολωτή οροφή της στοάς, η οποία κατά πάσα πιθανότητα αποτελούνταν από σταυροθόλια. Τα κατάλοιπα της οροφής και των πεσσών βρίσκονται σήμερα καταπεσμένα στο δάπεδο της στοάς και σε διάφορα σημεία του κοίλου. Η οικοδόμηση του περιμετρικού τοίχου της στοάς αχρήστευσε το αρχικό σύστημα στήριξης (*velarium*), το οποίο και αντικαταστάθηκε με νεότερο σε υψηλότερο επίπεδο. Από αυτό διακρίνονται οι λίθινοι δόμοι της κατώτερης σειράς, οι οποίοι είναι πακτωμένοι στην τοιχοποιία στα σημεία που βρίσκονταν οι πεσσοί. Η συμμετρική αυτή χωροθέτηση διακόπτεται στο κεντρικό τμήμα του τοίχου, γεγονός που οδηγεί στην υπόθεση πως ο τρόπος ανάρτησης των σχοινιών της τέντας (*velum*) είχε διαμετρική φορά, ώστε να αποφεύγεται η κάλυψη στο κεντρικό τμήμα της οροφής της στοάς.

Τα τμήματα του Θεάτρου που ανήκουν στην πρώτη οικοδομική φάση παρουσιάζουν κοινά μορφολογικά και οικοδομικά χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, στις τοιχοποιίες χρησιμοποιούνται

Πλάκα με ανάγλυφη διακόσμηση γυναικείου προσώπου σε κατατομή προς τα αριστερά κατά τη διάρκεια των πρόσφατων ανασκαφών και μετά τη συντήρησή της

Relief plaque depicting a female head in profile to the left, during recent excavations and after restoration

ous arched face in front of the outer wall of the portico and about 3.50 meters from it. Transverse arches also joined the piers with the outer wall of the portico. These arched arrangements supported the portico's vaulted ceiling, which probably consisted of cross vaults. The remains of the ceiling and piers have fallen onto the floor of the portico and at various points of the cavea today.

The construction of the perimeter wall made the original support system for the awning (*velarium*) unusable, and it was replaced by a new system set at a higher level. From this system, the stone blocks of the lower series may be made out, embedded in the masonry at the points where the small piers are found. This symmetrical arrangement was interrupted in the central section of the wall, which leads to the hypothesis that the means of suspending the ropes of the awning (*velum*) had a diametrical direction, to avoid covering the central section of the roof of the portico.

The parts of the Theater that belonged to its first building phase display common morphological and construction features. Specifically, limestone was used in the masonry in conjunction with other stones from a local coastal sedimentary deposit of beach rock. The use of beach rock in the vaults was generalized due to their light weight and strong adhesion to structural mortar. The wall faces were for the most part built in accordance with the *opus incertum* (rubble ma-

λίθοι ασβεστολιθικής προέλευσης, σε συνδυασμό με άλλους προερχόμενους από τοπικό παράκτιο ιζηματογενές κοίτασμα ακτόλιθου. Στους θόλους η χρήση των ακτόλιθων γενικεύεται λόγω του χαμηλού βάρους τους και της ισχυρής πρόσφυσής τους στο δομικό κονίαμα. Τα μέτωπα των τοίχων κτίζονται στην πηλιονότητά τους σύμφωνα με το σύστημα *opus incertum* (αργολιθοδομή), ενώ στα άκρα τους χρησιμοποιούνται ορθογωνισμένοι λίθοι (συνήθως ακτόλιθοι) που προσέδιδαν μεγαλύτερη συνοχή στην τοιχοποιία. Το δομικό κονίαμα έχει απλή σύνθεση χωρίς κεραμικά στοιχεία και αποτελείται από τοπική άμμο, υδράσβεστο και αδρανή σε διάφορες διαβαθμίσεις. Χαρακτηριστική είναι και η ομοιότητα των τοξωτών εισόδων των θολωτών διαδρόμων, όπου χρησιμοποιούνται ηλαξευτοί θολίτες κοινής προέλευσης (ακτίτες).

Όλα τα παραπάνω αναφερθέντα μορφολογικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά συναντώνται και σε άλλα οικοδομήματα της Νικόπολης, όπως στο Στάδιο και στο Τρόπαιο της νίκης του Ακτίου. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να χρονολογήσουμε την πρώτη οικοδομική φάση του Θεάτρου στους χρόνους του Οκταβιανού Αυγούστου, δηλαδή στα τέλη του 1ου αι. π.Χ. / αρχές 1ου αι. μ. Χ.

Το νοτιοδυτικό τμήμα του κοίλου, όπου διακρίνονται δύο διαφορετικοί τύποι δόμησης

The southwestern part of the cavea showing two different types of masonry

Ο περιμετρικός αναλημματικός τοίχος. Διακρίνονται οι προεξέχουσες λιθόπλινθοι στήριξης των ξύλινων στύλων του παλαιότερου (κέντρο) και του νεότερου (πάνω αριστερά) συστήματος σκιάσης (velarium)

The perimeter retaining wall. The projecting stone blocks supporting the wooden poles of the older (center) and newer (top left) shading system (velarium) are visible

sonry) system, while ashlar blocks (normally, of beach rock) were used at their ends, as they lent greater cohesion to the masonry. The structural mortar was of simple composition without ceramic components and consisted of local sand, lime, and aggregates in various gradations. The similarity of the arched entrances to the vaulted galleries is characteristic, where carved voussoirs having the same origin (*aktites*) were employed.

All the above-noted morphological and construction features are found in other buildings at Nicopolis, including the Stadium and the Actium Trophy. This allows us to date the first building phase of the Theater to the Augustan age, namely the late 1st century BC/early 1st century AD.

Στην δεύτερη οικοδομική φάση χρησιμοποιούνται δομικοί οπτόπλινθοι διαφόρων μεγεθών, τόσο στη διαμόρφωση των μετώπων όσο και στην κατασκευή θόλων, υπέρθυρων και ανακουφιστικών τόξων. Εξαίρεση αποτελεί η τοικοποιία των επάλληλων στοών του άνω κοίλου, όπου η χρήση των οπτόπλινθων περιορίζεται σε ζώνες και συνδυάζεται με λιθοδομή (*opus mixtum*). Στο κτίριο της σκηνής οι οπτόπλινθοι διαπερνούν σε ζώνες την τοικοποιία ανά τακτά διαστήματα προσδίδοντας σταθερότητα στην όλη κατασκευή. Ενισχυτικές ζώνες από οπτόπλινθους φαίνεται πως υπήρχαν και στη δομή των θόλων του σκηνικού οικοδομήματος και της περιμετρικής στοάς του άνω κοίλου. Η χρήση οπτόπλινθων μεγάλων διαστάσεων (*sesquipedales* και *bipedales*) στα τοξωτά υπέρθυρα των θυρών και των ανοιγμάτων είναι στοιχείο που εμφανίζεται στη ρωμαϊκή αρχιτεκτονική στα τέλη του 1ου αι. μ.Χ. Σύμφωνα και με την τελευταία επισήμανση η δεύτερη οικοδομική φάση του Θεάτρου ανάγεται πιθανώς στο πρώτο μισό του 2ου αι. μ. Χ.

Αχιλλέας Τρανούλιδης

In the second building phase, structural bricks of various sizes were employed both in the configuration of wall faces as well as in the construction of vaults, lintels, and relieving arches. An exception is the masonry of the successive passageways of the upper cavea, where the use of brick was confined to zones and combined with stonework (*opus mixtum*). On the stage building, bricks passed through masonry courses at regular intervals, lending stability to the entire structure. There also appear to have been reinforcing courses of brick in the structure of the vaults of the stage building and the perimeter portico. The use of large bricks (*sesquipedales* and *bipedales*) in the arched lintels of doors and openings appeared in Roman architecture in the late 1st century. In line with this, the theater's second building phase probably belongs in the first half of the 2nd century.

Achilleas Tranoulidis

Εικονική ανα-
παράσταση του
Θεάτρου. Αποψη
του κοίλου, της
ορχήστρας και της
σκηνής

Virtual
reconstruction of
the Theater. View
of the cavea, the
orchestra and the
stage

Βιβλιογραφία Bibliography

Ι. Ανδρέου, Το έργο της ΙΒ' Εφορείας Αρχαιοτήτων στη Νικόπολη, Ε. Χρυσός (επιστ. επιμέλεια), *Νικόπολις Α', Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984)*, Πρέβεζα 1987, 145 -152

Κ. Ζάχος (επιστ. επιμέλεια), *Νικόπολις Β', Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Πρέβεζα 2007

Κ. Ζάχος, Άκτια, Αθλητικοί αγώνες των αυτοκρατορικών χρόνων στη Νικόπολη της Ηπείρου, Αθήνα 2008

Κ. Ζάχος, Το Θέατρο της Νικόπολης, Κ.Ι. Σουέρεφ (επιστ. επιμέλεια), *Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου*, Αθήνα 2012, 156-174

Δ. Κοντογιάννη, Το Θέατρο της Νικόπολης, Κ. Ζάχος (επιστ. επιμέλεια), *Νικόπολις Β', Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Πρέβεζα 2007, 361-370

Θ. Σαδικάκης, Άκτια τα εν Νικοπόλει, *ΑΕ* 1965, 145-162

Ζημιαί τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐκ τοῦ Πολέμου καὶ τῶν Στρατῶν Κατοχῆς, Ἀθῆναι 1946 (Ἐκδοσὴ Ὑπουργείου Ὁρησκευμάτων καὶ Ἑθνικῆς Παιδείας)

Ε. Χρυσός (επιστ. επιμέλεια), *Νικόπολις Α', Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (Πρέβεζα, 23-29 Σεπτεμβρίου 1984)*, Πρέβεζα 1987

Π. Χρυσοστόμου - Φ. Κεφαλλονίτου, *Νικόπολις*, Αθήνα 2001

JP. Adam, *La construction romaine. Matériaux et techniques*, Paris 1989²

M. Bieber, *The History of the Greek and Roman Theater*, Princeton 1961

P. Gros, *L'architecture Romaine I: Les monuments publics*, Paris 1996

T.S. Hughes, *Travels in Greece and Albania*, I-II, London 1830²

J. Imrscher, Nikopolis in der Reiseliteratur der Türkenzeit, Ε. Χρυσός (επιστ. επιμέλεια), *Νικόπολις Α', Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984)*, Πρέβεζα 1987, 369-394

J. Imrscher, Η Νικόπολη στις περιηγήσεις ξένων ταξιδιωτών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, *Ηπειρωτών Κοινόν Ι* (2005), 33-58

LM. Kootker - H. Kars - K. Zachos, Archaeometric investigations of mortars from the Roman theater of Nikopolis, Greece, *Proceedings of the 36th International Symposium on Archaeometry*, 2007, 197-204

LM. Kootker, *The Roman Theater in Ancient Nikopolis, Epirus, Greece. Degradation or preservation; an archaeometric approach*, IGBA rapport, 2007-01

F. Krizinger, Nikopolis in den augusteischen Reichspropaganda, Ε. Χρυσός (επιστ. επιμέλεια), *Νικόπολις Α', Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984)*, Πρέβεζα 1987, 109-120

WM. Leake, *Travels in Northern Greece*, I-IV, London 1835

WM. Leake, *Η Ήπειρος 1805-1810. Από το ημερολόγιον του Άγγλου περιηγητού William Leake*, π. Γ. Στάθης (Μτφ.), Αθήνα 1976

F.CHL. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, I-II, Paris 1836

F.CHL. Pouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, Ήπειρος, Π. Γ. Κώτσου (Μτφ.) Αθήνα 1994

K.I. Zachos - E.A. Pavlidis, Die frühen Bauten von Nikopolis. Bemerkungen zu den Bauphasen und -techniken der Kaiserzeit, R. Aßkamp - T. Esch (επιστ. επιμέλεια), *Imperium - Varus und seine Zeit. Beiträge zum internationalen Kolloquium des LWL - Römermuseums (28-29 April 2008)*, Münster 2010, 135-152

Πρόλογος (Ευγενία Χαλκιά)	8	Περιεχόμενα Contents
Foreword (Eugenia Chalkia)	9	
Εισαγωγή (Κωνσταντίνος Λ. Ζάχος)	14	
Introduction (Konstantinos L. Zachos)	15	
Το ρωμαϊκό θέατρο (Κωνσταντίνος Λ. Ζάχος)	24	
The Roman theater (Konstantinos L. Zachos)	25	
Το Θέατρο στα κείμενα των περιηγητών (Κωνσταντίνος Λ. Ζάχος)	32	
The Theater in the texts of travelers (Konstantinos L. Zachos)	33	
Ιστορία της έρευνας (Ευάγγελος Α. Παυλίδης)	40	
Excavation history (Evangelos A. Pavlidis)	43	
Περιγραφή και χρονολόγηση του Θεάτρου (Αχιλλέας Τρανουλίδης)	56	
Description and chronology of the Theater (Achilleas Tranoulidis)	57	
Βιβλιογραφία	82	
Bibliography	82	

ΕΡΓΟ / PROJECT

«Προσασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μεγάλου Θεάτρου Νικόπολης (Α' φάση)»
"Protection, Conservation and Restoration of the Great Theater of Nicopolis (Phase 1)"

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΡΓΟΥ / PROJECT CONTRIBUTORS

Διεύθυνση - επιστημονική εποπτεία / Management - scientific supervision

Κ. Ζάχος, τέως πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης / K. Zachos, former president of the Scientific Committee of Nicopolis
Ε. Χαλκιά, πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης / E. Chalkia, president of the Scientific Committee of Nicopolis

Υπεύθυνος έργου / Coordinator of the project

Ε. Παυλίδης, αρχαιολόγος / E. Pavlidis, archaeologist (2013 – 2015)
Κ. Παπαβασιλείου / K. Papavasiliou (2012)

Ομάδα επίβλεψης / Supervision team

Α. Τρανουλίδης, αρχιτέκτων μηχανικός / A. Tranoulidis, architect-engineer
Π. Κροκίδας, πολιτικός μηχανικός / P. Krokidas, civil-engineer
Μ. Κλειδάς, συντηρητής έργων τέχνης / M. Kleidas, art conservator

Διοικητικό προσωπικό / Administrative personnel

Α. Παππά, διοικητικός / A. Pappa, administrator
Τ. Τράμπα, οικονομολόγος / T. Traba, economist

Επιστημονικό προσωπικό / Scientific personnel

Αρχαιολόγοι: Ν.Π. Γιούτσος, Α.Α. Ιορδανίδου, Α. Μουστάκης, Μ. Ντίνου, Δ. Σακκάς, Φ. Τιτόνη
Archaeologists: N.P. Yioutsos, A.A. Iordanidou, A. Moustakis, M. Ntinou, D. Sakkas, F. Titoni
Αρχιτέκτονες μηχανικοί: Ε.Α. Αγγέλη, Χ. Ιωακειμίδου, Β. Μωραΐτη
Architect-engineers: E.A. Angeli, Ch. Ioakeimidou, V. Moraiti
Πολιτικός μηχανικός: Γ. Παπακίτσος
Civil engineers: G. Papakitsos
Τοπογράφος: Θ. Λάμπρου
Topographer: Th. Lambrou
Συντηρητές: Χ. Βέργης, Λ. Γκόλα, Θ. Μαφρέδας
Conservators: Ch. Vergis, L. Gkola, Th. Mafredas

Εργατοτεχνικό προσωπικό / Technicians-workers

Π. Ανδώνη, Γ. Βοντίτσος, Θ. Γρύλλης, Α. Δρίζης, Α. Ζώττης, Σ. Ηλιάδης, Β. Ιωάννης, Η. Κασελούρης, Ι. Κασηλούρης, Ι. Κοηλιός, Β. Κοντοπρία, Δ. Κοντζαμουράτογλου, Δ. Κώτσης, Χ. Λάζαρης, Γ. Λάμπρος, Λ. Λαμπρούσης, Γ. Λιάπας, Ν. Μέλιος, Α. Μουρούσογλου, Ι. Μπάρκας, Α. Ντόκος, Ν. Πάνος, Π. Πάνου, Β. Παπαδήμας, Λ. Παπαδιώτης, Π. Παπαδόπουλος, Χ. Παπαθανασίου, Π. Παπασταύρου, Κ. Πάσχος, Γ. Περδίκης, Λ. Πηλακιάς, Κ. Ράπτης, Θ. Ροντογιάννης, Π. Ρούκου, Α. Σαρηγιαννίδης, Σ. Σαρηγιαννίδης, Ν. Σιόγκας, Ν. Σταύρακας, Β. Στράτος, Δ. Σφονδύλης, Δ. Τιρέκογλου, Λ. Τζόπη, Γ. Τσούκης, Σ. Τσούτσος, Γ. Τσώλης, Γ. Χασακής, Λ. Χρήστου, Α. Φούντογλου, Β. Ψαράς
P. Aidoni, G. Voditsos, Th. Grillias, A. Drizis, A. Zottis, S. Iliadis, V. Ioannis, I. Kaselouris, I. Kasilouris, I. Kolios, V. Kontopria, D. Kotzamouratoglou, D. Kotsis, Ch. Lazaris, G. Lambros, L. Lambrousis, G. Liapatas, N. Melios, A. Mourousoglou, I. Mbarkas, A. Ntokos, N. Panos, P. Panou, V. Papadimas, L. Papadiotis, P. Papadopoulos, Ch. Papathanasiou, P. Papastavrou, K. Paschos, G. Perdakis, L. Plakias, K. Raptis, Th. Rondoyiannis, R. Roukou, A. Sariyiannidis, S. Sariyiannidis, N. Siogkas, N. Stavrakas, V. Stratos, D. Sfondilis, D. Tirekoglou, L. Tzopi, G. Tsoukis, S. Tsoutsis, G. Tsolis, G. Chasakis, L. Christou, A. Fountoglou, V. Psaras

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΒΙΒΛΙΟ «ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ» ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 3.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΕ ΧΑΡΤΙ VELVET 170gr ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΕΝΤΥΠΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ Α.Ε. ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΔΙΠΚΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2015

THE PRESENT BOOK "THE THEATER OF NICOPOLIS" WAS PRINTED IN 3,000 COPIES ON PAPER VELVET 170gr BY PAPADOPOULOS FULL PRINTED COMMUNICATION S.A. FOR DPCA - SCIENTIFIC COMMITTEE OF NICOPOLIS IN DECEMBER 2015

Το Θέατρο της Νικόπολης. Εικονική αναπαράσταση, άποψη από ΝΑ

The Theater of Nicopolis. Virtual reconstruction, view from the SE

